

**ΒΛΙΤΥΡΙ, ΣΚΙΝΔΑΨΟΣ, ΚΝΑΞ:
ΑΣΗΜΟΙ ΦΩΝΑΙ,***

Οι λέξεις βλίτυρι και σκινδαψός αποτελούν τυπικά παραδείγματα άσημων φωνών, λέξεων χωρίς σημασία, σε κείμενα λογικής και γενικά σε κείμενα της όψιμης αρχαιότητας που αναφέρονται σε βασικές έννοιες της γλωσσικής θεωρίας· σε ορισμένες περιπτώσεις τα παραδείγματα αυτά συνοδεύονται και από μια τρίτη άσημον φωνή, τη λέξη κνάξ:

βλίτυρι: Κλήμης Αλεξ., *Στρωμ.*, 8.2 (III 81,12-13 Stählin)· Διογένης Λαέρτιος 7.57 (56,12 Long)· Πορφύριος, *Εἰς τὰς Κατηγορίας*, CAG IV 1, 102,7-8· Δέξιππος, *Εἰς τὰς Κατηγορίας*, CAG IV 2, 11,7· Αμμώνιος, *Εἰς τὸ Περὶ ἑρμηνείας*, CAG IV 5, 31,14· Ασκληπιός, *Εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά*, CAG IV 2, 252,28· Συμπλίκιος, *Εἰς τὰς Κατηγορίας*, CAG VIII, 12,31· 27,17.31· 41,13· 124,18· Στέφανος Αλεξανδρέως, *Εἰς τὸ Περὶ ἑρμηνείας*, CAG XVIII 3, 7,18.

σκινδαψός: Γαληνός, *Περὶ χρείας τῶν μορίων*, III 629,8 K. (= I 456,3.8.13 Helmreich)· *Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν*, VII 348,7 K.· *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, VIII 696,19 K.· *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν*, IX 370,1 K.· Συριανός, *Εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά*, CAG VI 1, 84,16· Ολυμπιόδωρος, *Εἰς τὰ Προλεγόμενα τῆς Λογικῆς*, CAG XII 1, 20,17· Ηλίας, *Προλεγόμενα τῆς Εἰσαγωγῆς Πορφυρίου*, CAG XVIII 1, 35,21.

βλίτυρι – σκινδαψός: Γαληνός, *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, VIII 662,6 K.· *Περὶ θεραπευτικῆς μεθόδου*, X 144,11 K.· Σέξτος Εμπειρικός, *Πρὸς μαθηματικούς*, 8.133· Αρτεμίδωρος, *Ὀνειροκριτικόν*, 4.2 (244,14-15 Pack)· Αμμώνιος, *Εἰς τὸ Περὶ ἑρμ.*, 17,21· *Εἰς τὸ Α΄ τῶν προτέρων Ἀναλυτικῶν*, CAG IV 6, 1,6-7· [Ηλίας, *Εἰς τὰς Κατηγορίας*, CAG XVIII 1, 137,10]· Ευστράτιος, *Εἰς τὸ δεύτερον τῶν δευτέρων Ἀναλυτικῶν*, CAG XXI 1, 96,24.

κνάξ: Αμμώνιος, *Εἰς τὸ Περὶ ἑρμ.*, 51,19.

βλίτυρι – κνάξ: Αμμώνιος, *Εἰς τὸ Περὶ ἑρμ.*, 30,19· Ολυμπιόδωρος, *Εἰς τὰς Κατηγορίας*, CAG XII 1, 53,18.

βλίτυρι – σκινδαψός – κνάξ: Αμμώνιος, *Εἰς τὴν Πορφυρίου Εἰσαγωγὴν*, CAG IV 3, 59,1· 60,7.

Ἡ αρχαιότερη μαρτυρία για τὸ βλίτυρι φαίνεται ὅτι εμφανίζεται στον Βίον Ζήνωνος του Διογένη του Λαέρτιου (7.55-57), σε μια ἐνότητα που προέρχεται ἀπὸ τον δοξογράφο τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς Διοκλῆ τον Μάγνητα (1ος αἰ.

* Μια πρώτη μορφή τῆς μελέτης αὐτῆς παρουσιάστηκε στο Dano-Hellenic Symposium on Greek and Latin Philosophy in the Middle Ages, που ἐγένε στο Ἰνστιτούτο τῆς Δανίας στην Ἀθήνα ἀπὸ τις 11 ὡς τις 14 Νοεμβρίου 1993.

π.Χ.) και αναφέρεται στον *τόπον περί φωνής*, ο οποίος αποτελούσε το πρώτο μέρος της στωικής *διαλεκτικής*. «Στόχος των Στωικών», όπως παρατηρεί ο Karlheinz Hülsler¹ «είναι να προσδιορίσουν από την αρχή την έννοια του λόγου. Αυτό το επιτυγχάνουν με μια διαιρετική διαδικασία που έχει ως αφετηρία την φωνήν και προχωρεί θεματοποιώντας και συστηματοποιώντας διάφορες όψεις της γλώσσας: όταν η διαδικασία αυτή φτάσει στο στόχο της, τον ορισμό του ανθρώπινου λόγου, έχει παράλληλα ήδη ετοιμαστεί και ένα σύστημα εννοιών, χρήσιμο για την ανάλυση των πιο διαφορετικών γλωσσικών φαινομένων και επιπέδων».

Το χωρίο που μας ενδιαφέρει από την ενότητα του Διογένη Λαέρτιου είναι το ακόλουθο: *διαφέρει δὲ φωνή και λέξις, ὅτι φωνή μὲν και ὁ ἤχος ἐστίν, λέξις δὲ τὸ ἔναρθρον μόνον. λέξις δὲ λόγου διαφέρει, ὅτι λόγος αἰεὶ σημαντικός ἐστίν, λέξις δὲ και ἀσήμαντος, ὡς ἡ βλίτυρι, λόγος δὲ οὐδαμῶς* (7.57, 321,10-13 Long).

Η θέση ότι στο κείμενο αυτό συναντούμε την παλαιότερη αναφορά στο βλίτυρι ως ἄσημον φωνήν υποστηρίζεται από τον Wolfram Ax², με βάση το δεδομένο ότι ο Διογένης Λαέρτιος παραθέτει αυτολεξεί³ τον Διοκλή τον Μάγνητα, ο οποίος στηρίζει την έκθεσή του, μεταξύ άλλων, στην τέχνην *περί φωνής* του Διογένη του Βαβυλώνιου, διαδόχου του Χρυσίππου (230-150 π.Χ.) στην ηγεσία της Στοάς⁴.

Παρότι ο Ax (1) αντιμετωπίζει στο σύνολό τους τα κείμενα που αναφέρονται στους Στωικούς με πλήρη γνώση της ιδιαιτερότητάς τους⁵, (2) εντοπίζει εύστοχα το πρόβλημα της δομής και των πηγών της συγκεκριμένης ενότητας του Διογένη Λαέρτιου, (3) γνωρίζει την εικασία του Urs Egli ότι το χωρίο 321,10-15 Long ενδέχεται να ανήκει στον Στωικό Κρίνιν⁶, (4) δεν βρίσκει το παράδειγμα βλίτυρι στην αναφορά του Γαληνού στις απόψεις του Διογένη του Βαβυλώνιου⁷, από την οποία αντλεί το βασικό του επιχειρήμα για να αποδώσει στον Βαβυλώνιο τη συγκεκριμένη ενότητα⁸, παρ' όλα αυτά υποστηρίζει «daß

1. *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1987, II 3.1.

2. *Laut, Stimme und Sprache. Studien zu drei Grundbegriffen der antiken Sprachtheorie* [Hypomnemata 84], Göttingen 1986, 150, σημ. 53, 195.

3. Ό.π., 152, σημ. 66.

4. Βλ. Διογένη Λαέρτιο 7.55 (320,15 Long), 56 (320,23-321,1 Long), και Ax, ό.π., 152 και σημ. 67, 164.

5. Βλ., π.χ., σ. 141: «daß uns die stoischen Texte nur fragmentarisch und selten wörtlich übermittelt sind».

6. Όχι, επομένως, στον Διογένη τον Βαβυλώνιο. Κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί επίσης να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι στο κείμενο του Διογένη Λαέρτιου η διάκριση αυτή λέξεως και λόγου ως προς το σημαντικό / (δυνάμει) ἄσημον δεν αποδίδεται στον Διογένη τον Βαβυλώνιο, πράγμα που ισχύει για την αμέσως προηγούμενη διάκριση λέξεως και λόγου (320,23-321,2 Long): *λέξις δὲ ἐστίν κατά τούς Στωικούς, ὡς φησὶ Διογένης, φωνή ἐγγράμματος, ὅσον Ἡμέρα. λόγος δὲ ἐστὶ φωνῆ σημαντικῆ ἀπὸ διανοίας ἐκπεπομένη, ὅσον Ἡμέρα ἐστίν*.

7. *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* 130,7-19 De Lacy (=SVF III Διογ. 29).

8. Ax, ό.π., 165.

Diogenes diese Stimmspecies [δηλ. ἄσημοι φωναί] tatsächlich kennt und auch ein Beispiel dafür bringt: βλίτυρι»⁹.

Κατά τη γνώμη μου, το παράδειγμα βλίτυρι θα μπορούσε, ενδεχομένως, να προέρχεται από τον Διογένη τον Βαβυλώνιο, είναι όμως εξίσου πιθανό, αν όχι πιθανότερο, να ανήκει στον Διοκλή τον Μάγνητα ή και στον ίδιο τον Διογένη Λαέρτιο, όπως θα φανεί από τη συζήτηση που θα ακολουθήσει.

Αν εξαιρέσουμε, λοιπόν, τη μαρτυρία του Διογένη Λαέρτιου, η οποία δεν μας δίνει κανένα σίγουρο στοιχείο, διαπιστώνουμε ότι οι παλαιότερες βέβαιες αναφορές στις «άσημες λέξεις» βλίτυρι και σκινδαφός ανάγονται στον 2ο αι. μ.Χ. (Γαληνός, Κλήμης Αλεξανδρεύς, Σέξτος Εμπειρικός, Αρτεμίδωρος).

Οι στίχοι του Κυνικού Τίμωνα (320-230 π.Χ.), τους οποίους παραδίδει ο Διογένης Λαέρτιος¹⁰ και οι οποίοι αναφέρονται στον Ζήνωνα τον Κιτιέα, τον ιδρυτή της Στοάς, δεν μπορούν επίσης να αποτελέσουν στοιχείο χρονολόγησης για τη χρήση της λέξης σκινδαφός ως ἀσήμου φωνής ήδη στο τέλος του τέταρτου—ή το πολύ στις αρχές του τρίτου—αιώνα π.Χ.:

καὶ Φοίνισσαν ἴδον λιχνόγραυν σκιερῶ ἐνὶ τύφῳ
πάντων ἰμείρουσαν· ὁ δ' ἔρρει γυργαθὸς αὐτῆς
σμιχρὸς ἑὼν· νοῦν δ' εἶχεν ἐλάσσονα κινδαφοῖτο.¹¹

Την υπόθεση του Egli¹² ότι εδώ έχουμε έναν υπαινιγμό στη χωρίς σημασία λέξη σκινδαφός, την οποία ο Ζήνων χρησιμοποιούσε, και ότι, επομένως, αυτός εισήγαγε πρώτος στη διαλεκτική την κατηγορία των ἀσήμων φωνῶν, με τυπικό παράδειγμα αυτή τη συγκεκριμένη λέξη, ο Αχ, παρότι τη θεωρεί ελκυστική¹³, δεν την αποδέχεται ανεπιφύλακτα. Ο λόγος είναι ότι η λέξη σκινδαφός έχει μια συγκεκριμένη σημασία: είναι ένα τετράχορδο μουσικό όργανο ξένης προέλευσης, που μοιάζει με λύρα. Με αυτό το δεδομένο και αποδεχόμενος την άποψη του F. Maix¹⁴ ότι το όργανο αυτό θεωρούνταν γελοίο και παλιομοδίτικο, ο Αχ¹⁵ θεωρεί εξίσου πιθανή την εκδοχή ο υπαινιγμός του Τίμωνα να βασίζεται σ' αυτό ακριβώς το στοιχείο. Κατά τη γνώμη μου, η δεύτερη αυτή ερμηνεία έχει με το

9. Ό.π., 150, σημ. 53.

10. 7.15 (303,1-3 Long) = SVF I 22 = 812 Lloyd-Jones/Parsons· βλ. και Σούδα, σ 609 Adler.

11. Η λ. κινδαφός δεν είναι, τουλάχιστον ως προς το θέμα της, ποιητικός τύπος του σκινδαφός, όπως υποστηρίζει ο Αχ, ό.π., 196: «wenn κινδαφοῖτο hier tatsächlich ein prosaisches σκινδαφοῖτο ersetzt»· πρόκειται απλώς για τη γνωστή εναλλαγή σκ- : κ- (π.χ. σκίνδασθαι/κίνδασθαι, Σκάμανδρος/Κάμανδρος κτλ.: βλ. σχετικά E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, München ⁴1968, I 334). Στο σημείο αυτό ας σημειωθεί ότι το βλίτυρι εμφανίζεται στα χειρόγραφα με πολλές μορφές: βλήτυρι, βλύτυρι, βλίτηρι, βλίνηρι, βλίσυρι.

12. *Zwei Aufsätze zum Vergleich der stoischen Sprachtheorie mit modernen Theorien* [Arbeitspapier 2 des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Bern], 1970, 11.

13. Ό.π., 196 και σημ. 237.

14. «Musik aus der griechischen Tragödie», *RhM* 82 (1933) 237.

15. Ό.π., 198, σημ. 256.

μέρος της περισσότερες πιθανότητες: οι παλαιότερες μαρτυρίες για τον σκινδαφόν με τη σημασία «όργανο» υπάρχουν στον Αθήναιο και ανάγονται στον 4ο αι. π.Χ.¹⁶:

Ἄριστόξενος δ' ἔκφυλα ὄργανα καλεῖ φοίνικας καὶ πηκτίδας καὶ μαγάδιδας σαμβύκας τε καὶ τρίγωνα καὶ κλεφιάμβους καὶ σκινδαφούς καὶ τὸ ἐννεάχορδον καλούμενον (απ. 97 Wehrli). Ἔστιν δ' ὁ σκινδαφός τετράχορδον ὄργανον, ὡς ὁ παρωδός φησι Μάτρων ἐν τούτοις (απ. 5 Brandt = 539 Lloyd-Jones/Parsons): «οὐδ' ἀπὸ πασσαλόφιν κρέμασαν, ὅθι περ τετάνυστο | σκινδαφός τετράχορδος ἀνηλακάτοιο γυναικός». Μνημονεύει αὐτοῦ καὶ Θεόπομπος ὁ Κολοφώνιος ἐποποιὸς ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἄρματίῳ (28 Powell = 765 Lloyd-Jones/Parsons): «σκινδαφόν λυρόεντα μέγαν χεῖρεσσι τινάσσω, | οἰσύνιον προμάλοιο τετυγμένον αἰζήεντος» καὶ Ἀναξίλας ἐν Λυροποιῶ (απ. 15, II 267 Kock): «ἐγὼ δὲ βαρβίτους, τριχόρδους, πηκτίδας | κιθάρας, λύρας, σκινδαφούς ἐξηρτυόμαν».

Η χρονολογία του Θεοπόμπου είναι αβέβαιη, αλλά τόσο ο Αριστόξενος όσο και ο κωμικός Αναξίλας και ο Μάτρων ανήκουν στον 4ο αι. π.Χ.¹⁷. Πιστεύω ότι είναι μάλλον απίθανο να χρησιμοποιούσε ο Ζήνων ως παράδειγμα ἀσῆμου φωνῆς μια λέξη που σε πολύ μικρή απόσταση από την εποχή του μπορούσε να ακουστεί, π.χ. από ένα θεατρικό κοινό, με μια εντελώς συγκεκριμένη και κατανοητή από όλους σημασία.

Η αμέσως επόμενη, χρονολογικά, μαρτυρία για τον σκινδαφόν (αυτή τη φορά μαζί με το βλίτυρι) ανάγεται στον Μαυριτανό βασιλιά Ιόβα¹⁸, έναν πολυγραφότατο συγγραφέα, στην πραγματικότητα συμπλητή από την Θεατρικήν Ἱστορίαν του, της οποίας όλα σχεδόν τα αποσπάσματα αναφέρονται σε μουσικά όργανα, πρέπει να προέρχεται και η μαρτυρία που μας ενδιαφέρει: Ἰόβας δὲ τὸν σκινδαφόν ὄργανον λέγει μουσικόν, τὸ δὲ βλίτυρι χορδῆς μίμημα¹⁹. Ἐχουμε, λοιπόν, εδώ την πρώτη σίγουρη αναφορά στο βλίτυρι, και μάλιστα για πρώτη φορά σε συνδυασμό με τον σκινδαφόν, μόνο που δεν πρόκειται για ἀσῆμους αλλά για σημαντικές φωνάς, που ανήκουν επιπλέον στην ίδια σημασιολογική περιοχή.

Δεδομένου ότι η μαρτυρία αυτή για τον Ιόβα προέρχεται από μεταγενέστερες και αλληλοσχετιζόμενες πηγές, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι σ' αυτόν ανάγεται μόνο η πληροφορία για τον σκινδαφόν και ότι το βλίτυρι προστέθηκε εκ των υστέρων, ακριβώς επειδή οι δύο λέξεις αποτελούσαν ένα τυπικό ζευγάρι ἀσῆμων φωνῶν. Ωστόσο ένα χωρίο του Γαληνού από το *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν* (VIII 662,4-9 K.) δείχνει ότι η υπόθεση αυτή δεν μπορεί να ισχύει:

16. Δειπνοσοφισταί IV 80, 182f-81, 183b· πρβ. και XIV 38, 636b.

17. Βλ. R. A. Higgins – R. P. Winnington-Ingram, «Lute-players in Greek Art», *JHS* 85 (1965) 68.

18. Γεν. ± 50 π.χ.: βλ. σχετικά *RE* IX 2 (1916) 2385 x.e. (Jacoby).

19. Απ. 78, III 482 Müller. Βλ. *Paroemiographi Graeci*, Append. Prov., I 56, 387,17 x.e. Leutsch-Schneidewin, Ησύχιο β 54 Latte, Σοῦδα β 335 Adler, *Etym. Magn.* 201,43.

Στον γενικότερο προβληματισμό του για θέματα της ιατρικής ορολογίας ο Γαληνός χρησιμοποιεί αρκετές φορές ως παραδείγματα άσχημων φωνών τις λέξεις βλίτυρι και σκινδαφός.

(1) τί φῆς, ὦ οὔτος; ἄρα γε οὐδὲν αἰ φωναὶ δοκοῦσί σοι σημαίνειν, ἢ τε ζῶον καὶ ἡ νόσος, ἀλλ' ὁμοίως ἐκφωνεῖσθαι τῷ βλίτυρι καὶ σκινδαφός; ἢ σημαίνουσι μὲν, οὐδὲν δ' ὑπόκειται πρᾶγμα ταῖς φωναῖς, ὡς ἐν τῷ Σκύλλα καὶ Κένταυρος²⁰;

(2) ὅστις ἂν ἐν τῷ σώματι χυμὸς ὑγρὸς ἢ καὶ ψυχρὸς, ἡμεῖς μὲν τοῦτον ὀνομάζομεν φλέγμα, σὺ δ' εἰ βούλει κάλει σκινδαφόν. οὕτως ἄρα μοι μέλει τῶν ὀνομάτων οὐδέν²¹.

(3) οὕτως οὖν καὶ ὁ σκληρὸς σφυγμὸς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιγένους εἰσαγόμενος ἐφ' ἀπτοῦ πράγματος, εἰ μὴ τὸ κύριον σημαίνει, τοῦτο δὴ τὸ συνήθως ἅπασι λεγόμενον, ἀλλ' ὡς ἐκεῖνος ἐκ μεταφορᾶς τῆς τῶν οἴνων βούλεται, παντάπασιν ἀσαφῆς τε καὶ ἄγνωστος γίνεται καὶ τοιοῦτος οἶος εἰ καὶ σκινδαφός ἐλέγετο²².

Στο χωρίο όμως από το *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν* στο οποίο αναφερθήκαμε, ο Γαληνός φαίνεται να διαφωνεῖ με την κρατούσα —αλλά και αξιοποιημένη από τον ἴδιο— άποψη ότι οι λέξεις αυτές δεν σημαίνουν τίποτε: καὶ που καὶ βλιτυρίζομενον ἐρῶ σφυγμὸν καὶ σκινδαφιζόμενον, εἰ χρῆ λέγειν ὀνόματα μόνον. ἀλλὰ καὶ τὸ βλίτυρι, φασί, καὶ τὸ σκινδαφός ἄσημα παντελῶς ἐστί, τὰ δ' Ἀρχιγένους δῆλα. τί ληρεῖς, ἄνθρωπε, ἐκών, καὶ γὰρ τὸ βλίτυρι κροῦμά τι δηλοῖ καὶ τὸ σκινδαφός οὐκ οἰκέτου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὄργάνου τινός ἐστίν ὄνομα.

Όπως διαπιστώνουμε, η πληροφορία του Γαληνού για τις σημασίες των λέξεων βλίτυρι και σκινδαφός ταυτίζεται σχεδόν με τη μαρτυρία για τον Ιόβα²³: το βλίτυρι δηλώνει ένα κροῦμα (πρβ. το *χορδῆς μίμημα* του Ιόβα), ενώ ο σκινδαφός ένα μουσικό ὄργανο· για τη λέξη αυτή ο Γαληνός δίνει και μια δεύτερη πληροφορία: *Σκινδαφός* ἦταν το ὄνομα κάποιου δούλου. Περισσότερα για το καινούριο αυτό στοιχείο πληροφορούμαστε από την *Καινήν ἱστορίαν* του Πτολεμαίου Χέννου²⁴: Ὑπερμένης ἐν τῷ *Περὶ Χίου Ὁμήρου φησὶ* θεράποντα γενέσθαι *Σκινδαφόν ὀνόματι*· τοῦτον ζημιωθῆναι ὑπὸ Χίων χιλίας δραχμὰς διὰ τὸ μὴ καῦσαι τελευτήσαντα τὸν δεσπότην. Ὁ δὲ τὸ ὄργανον εὐρών τὸ οὕτω καλούμενον σκινδαφόν Ἐρετριεύς ἦν Ποικίλης τῆς αὐλητρίδος υἱός²⁵. Είναι προφανές

20. *Περὶ θεραπευτικῆς μεθόδου*, X 144,9-13 K.

21. *Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν*, IX 348,5-8 K. Πρβ. καὶ *Περὶ χρειᾶς τῶν μορίων* III 629,7-18 K. (= I 456,3-13 Helmreich).

22. *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν*, IX 369,15-370,2 K.

23. Ο Γαληνός γνωρίζει τον Ιόβα, βλ. *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους*, XIII 271,2-4 K.: καὶ γέγραπται περὶ αὐτοῦ βιβλιδίον τι μικρόν Ἰόβα τῷ βασιλεύσαντι τῶν Μαρουσίων.

24. Στον Φώτιο, *Βιβλιοθήκη* 3.69,20-25 Henry (=152b 20-25 Bekker)· ο Πτολεμαῖος ἐζησε γύρω στο 100 μ.Χ., βλ. σχετικὰ *RE* XXIII 2 (1959) 1862.

25. Για τον σκινδαφόν ως κύριο ὄνομα βλ. καὶ Ηρωδιανό, *Περὶ καθολικῆς προσφιδίας*, 227,4-5 Lentz (*Gramm. Graec.* III 1): *κινδαφός* [καὶ *σκινδαφός*] ὄργάνου ὄνομα καὶ κύριον, τίθεται καὶ κατ' οὐδένας ὡς τὸ τραγέλαφος (πρβ. καὶ Στέφανο Βυζάντιο, *Ἐθνικά* 197,14-16 Meineke) καὶ 379,15-16

ότι πρόκειται για την ίδια ακριβώς πληροφορία: ο σκινδαφός είναι το όνομα ενός δούλου, αλλά και ενός μουσικού οργάνου. Βέβαια, ο Πτολεμαίος υποστηρίζει ότι το όργανο είναι ελληνικής προέλευσης, σε πλήρη αντίθεση με τις παλαιότερες από αυτόν πηγές²⁶.

Αν εξαιρέσουμε τον Γαληνό, οι αναφορές των άλλων συγγραφέων του 2ου αι. μ.Χ. στις λέξεις που μας απασχολούν δείχνουν απλώς μια παγιωμένη χρήση τους ως *άσημων φωνῶν*. Έτσι, για τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα το βλίτυρι είναι *φωνή μόνον οὐδὲν σημαίνουσα* (Στρωμ. 8.2, III 81,12-13 Stählin), ενώ τόσο ο Σέξτος Εμπειρικός όσο και ο Αρτεμίδωρος, στους οποίους θα επανέλθουμε, χρησιμοποιούν το τυπικό ζευγάρι των *άσημων φωνῶν*: *πρὸς τούτοις, εἰ ἐν φωνῇ ἔστιν* (ενν. το *ἀληθές*), *ἤτοι ἐν σημαίνουσῃ ἢ μὴ ἐν σημαίνουσῃ. ἀλλ' ἐν μὲν τῇ μὴ σημαίνουσῃ τι, οἷον τῇ βλίτυρι καὶ τῇ σκινδαφός, οὐκ ἂν εἴη τι* (Σέξτος, *Πρὸς μαθημ.*, 8.133), *οὕτω δὲ καὶ ὁ νόμος καὶ τὸ ἔθος οὐκ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἔστιν ὀνόματα, ὡς τὸ βλίτυρι καὶ (ὁ) σκινδαφός, ἀλλὰ τινος νόμος καὶ τινος ἔθος* (Αρτεμίδωρος, *Ὀνειρ.*, 4.2, 244,14-16 Pack).

Και στους υπομνηματιστές του Αριστοτέλη, από τον Πορφύριο (3ος αι. μ.Χ.) ως τον Ηλία και τον Δαυίδ (6ος αι. μ.Χ.), οι λέξεις βλίτυρι και σκινδαφός απαντούν μόνο ως *ἄσημοι φωναί*. Τον όρο *ἄσημος φωνή* ο Αριστοτέλης τον χρησιμοποιεί, όπως είναι γνωστό, στο 20ό κεφάλαιο του *Περὶ ποιητικῆς* για να χαρακτηρίσει τις συλλαβές (1456b 34-35), τους *συνδέσμους* (1456b 38) και τα *ἄρθρα* (1457a 6)²⁷, σε αντιδιαστολή προς το *ὄνομα* (1457a 10-11), το *ῥῆμα* (a 14) και τον *λόγον* (a 23-24), που είναι *σημαντικαί φωναί*.

Στο σωζόμενο μικρό υπόμνημά του στις *Κατηγορίες* (102,2-9) ο Πορφύριος —ερμηνεύοντας τη θέση του Αριστοτέλη (*Κατ.* 6 4b 32-37) ότι *ὁ μετὰ φωνῆς λόγος* είναι ένα *διωρισμένον ποσόν*, επειδή τα *μόριά του*, *αἱ συλλαβαί*, δεν συνάπτονται μεταξύ τους με κάποιον *κοινὸν ὄρον*— υποστηρίζει ότι δεν είναι σε θέση να πει τι είναι αυτό που συνδέει μεταξύ τους τις συλλαβές *σω*, *κρα* και *της* στη λέξη *Σωκράτης*, ότι σίγουρα πάντως δεν είναι το *σημαινόμενό της*, δεδομένου ότι και οι συλλαβές μιας λέξης δίχως σημασία, της λέξης βλίτυρι, βρίσκονται η μια δίπλα στην άλλη: *καὶ γὰρ ἡ βλίτυρι φωνῇ ἀπλῶς ἔχει τὰς τρεῖς συλλαβὰς κειμένας καὶ οὐ συναπτομένας ὄρω· οὐδὲν γὰρ σημαίνει* (102,7-9).

Ο Δέξιππος στην προσπάθειά του να ορίσει ποιες «λέξεις» εξετάζονται στις

Lentz: *Μασανώραδα πόλις Καρίας ἀπὸ Μασανωράδου τοῦ Κινδαφοῦ παιδός* (πρβ. και Στέφανο Βυζάντιο, *ό.π.*, 435,3-4 *Etyrn. magn.* στο λ. *Γαληφός*, 219, 47-49).

26. Πρβ. τη μαρτυρία του Αριστοξένου (πιο πάνω): *ἐκφυλα ὄργανα*, αλλά και Αριστοφάνη Βυζάντιο, *Περὶ ζῶων ἐπιτομή, Supplementum Aristotelicum I 1*, Berolini 1885, II 91, 58,4-8: *ἀλλ' Ἴνδοι καὶ τροφαῖς κολακεύουσιν αὐτόν* (δηλ. τον ελέφαντα) *καὶ ποικίλοις δελείαι πραινέιν πιεφῶνται. ὁ δὲ ἄχθεται αὐτοῖς καὶ ὑπερορᾷ. κατασοφίζονται οὖν αὐτοῦ μούση ἐπιχωρίῳ μετ' ὄργανου τινός. καλεῖται δὲ τὸ ὄργανον σκινδαφός. ὁ δὲ ὑπέχει τὰ ὠτα καὶ θέλγεται, καὶ κατὰ μικρὸν τὴν τροφήν προσίεται* πρβ. και Αιλιανό, *Περὶ ζῶων ιδιότητος*, 12.44 (314,23-315,2 Hercher).

27. Για τις δυσκολίες που παρουσιάζει ο τελευταίος αυτός όρος βλ. J. Vahlen, *Beiträge zu Aristoteles' Poetik*, (Neudruck besorgt von H. Schöne), Hildesheim 1965, 285-289.

Κατηγορίες θέτει ως προϋπόθεση την ιδιότητα του σημαντικού, εξαιρώντας έτσι καταρχήν τα ἄσημα μόρια: οὐκοῦν εἴ τι ἄσημόν ἐστι μόριον καθ' αὐτὸ οἶον τὸ βλίτυρι ... οὐδαμῶς τὰ τοιαῦτα ἐν ταῖς κατηγορίαις θεῖη ἂν τις δικαίως (11,7-12).

Αυτές είναι και οι μόνες αναφορές του Πορφύριου και του Δεξιπίπου στο ἄσημον βλίτυρι, οι οποίες όμως προϋποθέτουν μια διαίρεση των λέξεων σε σημαντικές και άσημες ανάλογη με αυτήν που συναντήσαμε στο χωρίο του Διογένη Λαέρτιου.

Το μοναδικό παράδειγμα ἀσήμου φωνῆς είναι και για τον Σιμπλίκιο η λέξη βλίτυρι, σε περισσότερες όμως και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες αναφορές: και ο Σιμπλίκιος χρησιμοποιεί τη λέξη αυτή για να δείξει ότι ὁ ἐν τῇ φωνῇ λόγος είναι ένα διωρισμένον ποσόν (124,15-19), ακολουθώντας σχεδόν κατά λέξιν τον Πορφύριο.

Σε ένα άλλο χωρίο, προσπαθώντας να τεκμηριώσει την αλληλεξάρτηση των σημαντικῶν φωνῶν (οι οποίες αποτελούν αντικείμενο των Κατηγοριῶν), των νοημάτων και των πραγμάτων, υποστηρίζει ότι ο ρόλος των λέξεων είναι να «προκαλοῦν» στον ακροατή τους τις έννοιες των πραγμάτων που δηλώνουν: διαφορετικά η εκφώνησή τους θα ήταν μάταιη: καὶ οὕτως ἢ τῆς φωνῆς ἐγένετο χρεία προσεχῶς μὲν τοῖς νοήμασιν ἐξομοιοῦσθαι σπενδούσης, δι' ἐκείνων δὲ καὶ τοῖς πράγμασιν ἐφαρμοττούσης καὶ συμφυσμένης πρὸς αὐτά, ἵνα μὴ μάτην αἱ φωναὶ λέγοιντο ὡσπερ ἢ βλίτυρι, ἀλλὰ κινοῖεν ἐν τῷ ἀκούοντι τὰς ὁμοίας ταῖς κινήτικαῖς νοήσεσιν (12,28-32).

Απαντώντας σε μια απορία του Πλατωνικού φιλοσόφου του 2ου αι. μ.Χ. Νικοστράτου²⁸ σχετικά με τον αριστοτελικό ορισμό των ὁμωνύμων²⁹, ο Σιμπλίκιος αναφέρει δύο φορές τη λέξη βλίτυρι: η απορία του Νικοστράτου αφορά στο κοινὸν ὄνομα των ὁμωνύμων και συγκεκριμενοποιείται με το τυπικό παράδειγμα ὁμωνύμου φωνῆς, τη λέξη κύων³⁰. Όταν προφέρει κανείς τη λέξη αυτή, λείει ο Νικόστρατος, δείχνει βέβαια ότι δεν αναφέρεται σε ένα βόδι ή σε ένα άλογο, αλλά δεν κάνει ταυτόχρονα φανερό για ποιον κύνα μιλάει: για έναν σκύλο, τον αστερισμό του Κυνός, το θαλάσσιο ζώο ή την αρρώστια που δηλώνεται με το όνομα αυτό³¹; Αν όμως το ὄνομα δεν έχει μια συγκεκριμένη σημασία³², τότε δεν είναι ὄνομα: αν πάλι χρειάζεται μια προσθήκη για να γίνει σαφές ποιο

28. Βλ. K. Praechter, «Nikostratos der Platoniker», *Hermes* 57 (1922) 481-517.

29. Κατ. 1 1a 1-2: ὁμώνυμα λέγεται ὡν ὄνομα μόνον κοινόν, ὁ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος.

30. Βλ., π.χ., Γαληνό, *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, VIII 573,10-15 K.

31. 26,24-26: τίνα γὰρ τῶν κυνῶν, πότερον τὸν ἀστρῶν ἢ τὸν χερσαῖον ἢ τὸν θαλάττιον ἢ τὸ περὶ τὴν γνάθον συμβαῖνον σπασμῶδες πάθος, οὕτω δηλον. εἰ οὐ μὴ δὲ ἐν σὴ μ α ἰ ν ε ι, οὐ δὲ ὄνομα ἄν ε ἴ η.

32. 26,31: εἰ μὲν μὴ σημαίνει τι· πρβ. και 27,1-2: ὥστε καὶ μὴ σημαίνει τι, οὐκ ἔστιν ὄνομα· τὸ γὰρ ὄνομα σημαντικὸν εἶναι βούλεται. Εἶναι σαφές ὅτι για τον Νικόστρατο ισχύει η ταυτότητα μὴ σημαίνει τι = μὴδὲν σημαίνει.

από τα δυνατά σημαινόμενά του δηλώνεται κάθε φορά, τότε δεν πρόκειται πια για *ὄνομα* αλλά για *λόγον* (26,32-27,1).

Στην απορία αυτή του Νικοστράτου κάποιοι, τους οποίους ο Σιμπλίκιος δεν κατονομάζει³³, απαντούν ότι *οὐ πᾶν ὄνομα σημαντικόν ἐστίν*. Το «ὄνομα» λέγεται, υποστηρίζουν, με τρεις έννοιες: *ὄνομα* μπορεί να είναι (1) αυτό που έχει τη μορφή *ὀνόματος*, χωρίς να συνδέεται οπωσδήποτε με κάποιο συγκεκριμένο πράγμα στο οποίο να αναφέρεται, π.χ. η λέξη *βλίτυρι*³⁴. (2) αυτό που δεν έχει μορφή *ὀνόματος*, συνδέεται όμως με κάποιο *σημαινόμενον* π.χ. ο σύνδεσμος *ἀλλά μὴν* δεν έχει, βέβαια, τη μορφή *ὀνόματος*, από τη στιγμή όμως που ο Διόδωρος³⁵ ονομάτισε έτσι το δούλο του είναι *ὄνομα*. (3) αυτό που έχει μορφή *ὀνόματος* και είναι συνδεδεμένο με κάποιο *σημαινόμενον*, π.χ. *Σωκράτης, Πλάτων*.

Κατά τη γνώμη τους, το *κοινὸν ὄνομα* του αριστοτελικού ορισμού θα μπορούσε να ανήκει στην πρώτη κατηγορία, να είναι δηλαδή *ἀκατάτακτον, χαρακτηριστὴν ἔχον ὀνόματος*. Με τη λύση αυτή ο Σιμπλίκιος διαφωνεί: το *ὄνομα* που περιλαμβάνεται στον αριστοτελικό ορισμό των *ὁμωνύμων* δεν μπορεί να ανήκει σ' αυτή την κατηγορία, δεδομένου ότι η λέξη *ὦν* δηλώνει ήδη τα «πράγματα» στα οποία αυτό αναφέρεται (δηλαδή *κατάταξιν*) και αποκλείει, επομένως, την ιδιότητα του *κοινοῦ* (*οὐδὲ γὰρ κοινή εἶναι ἢ κατάταξις δύναται*). στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η διατύπωση του Αριστοτέλη *ὁ δὲ κατὰ τοῦνομα λόγος ἕτερος*: για κάτι που έχει απλώς τη μορφή *ὀνόματος*, δεν μπορεί να δοθεί ορισμός (*λόγος*), *τίς γὰρ ἂν εἴη λόγος τοῦ βλίτυρι, μηδὲν σημαίνοντος*;

Από την ενότητα αυτή του Σιμπλικίου επισημαίνουμε ότι στην πρώτη απάντηση στην απορία του Νικοστράτου (την οποία παραθέτει ο Σιμπλίκιος χωρίς να αναφέρει σε ποιον ανήκει) το *βλίτυρι* θεωρείται τόσο *ἄσημον* όσο και οποιοδήποτε *κοινὸν ὄνομα* ὁμωνύμων, ενώ στην απάντηση του ίδιου του Σιμπλικίου αποτελεί ένα καθοριστικό στοιχείο για την ανασκευή της πρώτης: είναι μια τυ-

33. 27,15: *τινὲς δὲ λύοντες τὴν ἀπορίαν*.

34. 27,17: *κἂν μὴ κατατεταγμένον ἢ ἐπὶ τινος σημαινομένου*: οι ὅροι *κατατεταγμένος-ἀκατάτακτος* χαρακτηρίζουν στα κείμενα των υπομνηματιστῶν κυρίως το εἶδος των ανωτάτων γενῶν (*universalia*): βλ. σχετικά S. Ebbesen, *Commentators and Commentaries on Aristotle's Sophistici Elenchi* [Corpus Latinum Commentariorum in Aristotelem Graecorum 7,1], Leiden 1981, 147 κ.ε. Στο χωρίο που μας απασχολεί οι ὅροι αυτοὶ αναφέρονται, σαφώς, στη σχέση που έχει ένα «ὄνομα» με το πράγμα το οποίο δηλώνει: βλ. σχετικά C. Luna στο *Simplicius. Commentaire sur les Catégories, Traduction commentée sous la direction de I. Hadot*, Fasc. III, Leiden - New York - København - Köln 1990, 15, σημ. 40: «il a évidemment une valeur linguistique et signifie «attribuer» (scil. un nom à une chose). Un nom ἀκατάτακτον est donc un nom sans référent précis ou bien sans aucun référent», και Ebbesen, ὁ.π., 144: «when people first call a thing by a name ... [they] assign a name to it (*κατατάττειν ἐπὶ*)». Η ιδέα του *μὴ κατατεταγμένου ἐπὶ τινος σημαινομένου* φαίνεται να λανθάνει τόσο στο χωρίο του Αρτεμιδώρου όσο και στο χωρίο του Δεξιππου που παρατέθηκαν πιο πάνω.

35. Πρόκειται για τον Μεγαρικό Διόδωρο Κρόνο, που πρέπει να έζησε το δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ.: βλ. *RE V* (1905) 705-707 (Natorp).

πική ἄσημος φωνή³⁶.

Ένα άλλο χωρίο του Σιμπλικίου (41,8-15) θα μπορούσε ίσως να αποτελέσει τη βάση της υπόθεσης ότι η χρήση της λέξης βλίτυρι ως ἄσημου φωνῆς από τους υπομνηματιστές του Αριστοτέλη δεν βεβαιώνεται μόνο από τον Πορφύριο και εξής: μιλώντας για τα σημασιόμενα του όρου λεγόμενα (Κατ. 2 1a 16), όρου βασικού για την κατανόηση των Κατηγοριῶν, ο Σιμπλικίος υποστηρίζει ότι λεγόμενα θεωρούνται και τα πράγματα της εξωγλωσσικής πραγματικότητας και τα νοήματα και οι λέξεις που έχουν σημασία και οι προτάσεις, αλλά και ἡ ἄσημος λέξις, οἶον τὸ βλίτυρι. Ο προσδιορισμός των σημασιωμένων αυτών του όρου λεγόμενα δεν ανήκει, όπως μας πληροφορεί, στον ίδιο, αλλά στον Βόηθο, τον μεγάλο Περιπατητικό υπομνηματιστή του 1ου αι. π.Χ. και μαθητή του Ανδρονίκου του Ρόδου.

Και εδώ, όπως και στην περίπτωση του κειμένου του Διογένη του Λαέρτιου που συζητήσαμε πιο πάνω, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν το βλίτυρι ως παράδειγμα ἄσημου λέξεως ανάγεται στον Βόηθο ή ανήκει στον ίδιο τον Σιμπλικίο. Από την άλλη, το γεγονός ότι για τον Πορφύριο, τον Δέξιππο και τον Σιμπλικίο το βλίτυρι είναι το μόνο παράδειγμα λέξης χωρίς σημασία σε συνδυασμό με το ότι (1) βασική πηγή τόσο του Δέξιππου όσο και του Σιμπλικίου (αλλά και της άλλης κοινής πηγής τους, του Ιαμβλίχου) αποτελούν τα δύο υπομνήματα του Πορφυρίου στις Κατηγορίες³⁷ και (2) οι θέσεις του Βοήθου για τις Κατηγορίες μάς είναι γνωστές χάρη στον Πορφύριο³⁸, ενισχύει ίσως την υπόθεση ότι ο Βόηθος πράγματι χρησιμοποίησε το παράδειγμα αυτό: όταν, όπως είδαμε, το ζευγάρι βλίτυρι-σκινδαφός είναι ήδη παρόν σε συγγραφείς του 2ου αι. μ.Χ., αλλά και σε μεταγενέστερους από τον Πορφύριο και τον Δέξιππο υπομνηματιστές του Αριστοτέλη, το γεγονός ότι ο Πορφύριος (και κατ' επέκταση και οι άλλοι δύο υπομνηματιστές που εξαρτώνται άμεσα από αυτόν) χρησιμοποιεί μόνο το βλίτυρι θα μπορούσε να μην είναι τυχαίο, αλλά να σημαίνει ότι αναπαράγεται εδώ το κείμενο μιας παλαιότερης πηγής, πιθανόν του Βοήθου.

Αν για τον Πορφύριο, τον Δέξιππο και τον Σιμπλικίο το μόνο παράδειγμα ἄσημου φωνῆς είναι το βλίτυρι, δεν ισχύει το ίδιο και για τους υπομνηματιστές

36. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Σιμπλικίος πρέπει να παραθέτει τις «απορίες» του Νικοστράτου (στις οποίες φαίνεται ότι είχαν ενσωματωθεί και οι «απορίες» του Πλατωνικού Λουκίου, που περιλάμβαναν και στωικές διδασκαλίες) μέσω του, χαμένου σήμερα, μεγάλου υπομνήματος του Πορφυρίου στις αριστοτελικές Κατηγορίες (βλ. Graechter, ό.π. [σημ. 28], 505 κ.ε.). Ωστόσο, η πρώτη απάντηση στην «απορία» του Νικοστράτου που συζητούμε δεν πρέπει να ανήκει στον Πορφύριο· αντίθετα, από αυτόν προέρχεται ίσως η δεύτερη: όπως ήδη διαπιστώσαμε, με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί στο μικρό σωζόμενο υπόμνημά του το ἄσημον βλίτυρι.

37. Βλ. Π. Κοτζιά-Παντελή, *Ο «σκοπός» των Κατηγοριῶν του Αριστοτέλη. Συμβολή στην ιστορία των αριστοτελικών σπουδῶν ως τον 6. αιώνα*, ΕΕΦΣΘ, Τεύχ. Τμήματος Φιλολογίας, Παράρτ. 2, Θεσσαλονίκη 1992, 68-69, 96, 100, 251.

38. Βλ. P. Moraux, *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias I* [Peripatoi 5], Berlin-New York 1973, 148.

της λεγόμενης Αλεξανδρινής σχολής³⁹, τον Αμμώνιο, τον Ολυμπιόδωρο, τον Ηλία, τον Δαυίδ, τον Στέφανο: στα υπομνήματά τους απαντούν τόσο το βλίτυρι όσο και ο σκινδαφός ο Αμμώνιος και ο Ολυμπιόδωρος, μάλιστα, προσθέτουν και μία ακόμη άσημον φωνήν, την κνάξ. Και στο υπόμνημα του Boethius στο *Περί έρμηνείας* του Αριστοτέλη⁴⁰, το οποίο (όπως άλλωστε και τα άλλα υπομνήματά του σε αριστοτελικά έργα) στηρίζεται σε ελληνικές πηγές⁴¹, συναντούμε το βλίτυρι και τον σκινδαφόν, αλλά και άλλες «voces quae nihil designant». Από την άλλη, ο Ηλίας, ο Δαυίδ και ο Στέφανος Αλεξανδρείς στην ίδια κατηγορία με τα βλίτυρι-σκινδαφός περιλαμβάνουν και το τυπικό αριστοτελικό παράδειγμα μὴ ὄντος, τον τραγέλαφον⁴².

Για τον Αμμώνιο τα παραδείγματα των άσήμων φωνών αντιδιαστέλλονται πάντοτε προς τὰς σημαντικὰς φωνάς, τις μόνες που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης για τον φιλόσοφο⁴³. Αντίθετα, όπως υποστηρίζουν ο Ολυμπιόδωρος και ο Ηλίας, έναν γραμματικό τον ενδιαφέρει, αποκλειστικά η μορφή των λέξεων: γι' αυτόν οι λέξεις σκινδαφός και "Όμηρος δεν διαφέρουν καθόλου μεταξύ τους, από τη στιγμή που κλίνονται με τον ίδιο τρόπο⁴⁴. Για να επεξηγήσει την ίδια θέση ο Boethius πλάθει, προφανώς, τη λέξη garalus, η οποία μορφολογικά ανταποκρίνεται στους κανόνες της λατινικής γλώσσας, όπως ακριβώς ο σκινδαφός στους κανόνες της ελληνικής: vox enim quae nihil designat, ut est garalus, licet eam grammatici figuram vocis intuentes nomen esse contendat, tamen eam nomen philosophia non putabit, nisi sit posita ut designare animi aliquam conceptionem eoque modo rerum aliquid possit (32,17-22).

Όπως αναφέρθηκε, ο Αμμώνιος χρησιμοποιεί τα παραδείγματα των άσήμων φωνών με τον ίδιο τρόπο που τα χρησιμοποιούν ο Πορφύριος, ο Δέξιππος και ο Σιμπλίκιος: από την άλλη, αναφέρεται —τόσο στο υπόμνημα στην *Είσαγωγή* του Πορφυρίου (39,14) όσο και στα υπομνήματα στις *Κατηγορίες* (9,25-26) και στο *Περί έρμηνείας* (183,17-18· 29,8-9)⁴⁵— στον τραγέλαφον ως το συνηθισμένο⁴⁶ παράδειγμα μὴ ὄντος. Τη σαφή διάκριση άσήμων φωνών -

39. Βλ. σχετικά K. Praechter, «Richtungen und Schulen im Neuplatonismus» στο: *Genethliakon für Carl Robert*, 1910, 155.

40. *Anicii Manlii Severini Boethii Commentarii in librum Aristotelis Περί έρμηνείας*, ed. C. Meiser, pars posterior, Lipsiae 1880.

41. Βλ. Κοτζιά-Παντελή, ό.π., 51 κ.ε., όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

42. Βλ. Φυσ. IV 1 208a 30, 'Αναλ. πρότ. I 38 49a 24, 'Αναλ. ύστ. II 7 92b 7-8.

43. Βλ., π.χ., *Είς την Πορφ. Είσα.* 60,7-10: τῶν γάρ φωνῶν αἱ μὲν εἰσιν ἄσημοι, οἷον κνάξ, βλίτυρι, σκινδαφός, αἱ δὲ σημαντικά. καὶ οὐδεὶς ἡμῖν περὶ τῶν ἄσήμων λόγος. λέγονται οὖν αἱ μὲν ἄσημοι ἀκατηγόρητοι ὡς μὴ κατὰ τινος ἀγορευόμεναι ἢ λεγόμεναι.

44. Ολυμπ., *Είς τὰ προλεγ. τῆς λογ.* 20,15-17· Ηλίας, *Προλεγ. τῆς Είσα. Πορφ.* 35,18-21.

45. Πρβ. και 52,13-15, όπου χρησιμοποιείται το άλλο τυπικό παράδειγμα μὴ ὄντος, ο ἱπποκένταυρος.

46. Βλ. *Είς τὸ Περί έρμ.* 184,9: τοῦ π ο λ υ θ ρ υ λ λ ή τ ο υ τραγέλαφου. Πρβ. τη χρήση

μη ὄντων την είδαμε ήδη στο χωρίο του Γαληνού από το *Περὶ θεραπευτικῆς μεθόδου* (X 144,9-13 K.)⁴⁷· και για τον Boethius οι κατηγορίες αυτές είναι σαφώς διακεκριμένες⁴⁸. Ωστόσο, ένα μοναδικό χωρίο από το υπόμνημα ἀπό φωνῆς Ἀμμωνίου στο Α' βιβλίο των Ἀναλυτικῶν προτέρων ενώνει στην ίδια κατηγορία των μη ὄντων τον τραγέλαφον με τις άσημες λέξεις βλίτυρι και σκινδαφός⁴⁹, πράγμα που ισχύει —όπως ήδη αναφέρθηκε— για τον Ηλία, τον Δαυίδ και τον Στέφανο τον Αλεξανδρέα⁵⁰. Το χωρίο αυτό αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο διαφοροποίησης του υπομνήματος στα Ἀναλυτικά πρότερα από τα άλλα υπομνήματα ἀπό φωνῆς Ἀμμωνίου⁵¹.

Πριν ολοκληρώσουμε την παρουσίαση των τρόπων με τους οποίους αναφέρονται στις άσημες λέξεις οι υπομνηματιστές του Αριστοτέλη, ας δούμε ορισμένα ακόμη χωρία του Boethius:

Το βλίτυρι αντιδιαστέλλεται από τη μια προς τις λέξεις που έχουν σημασία και από την άλλη προς τα λεγόμενα συσσημαντικά των ελλήνων υπομνηματιστών⁵²: *sive autem aliquid quaecumque vox significet, ut est hic sermo homo, sive omnino nihil, sive positum alicui nomen significare possit, ut est blytyri (haec enim vox per se cum nihil significet, posita tamen ut alicui nomen sit significabit), sive per se quidem nihil significet, cum aliis vero iuncta designet, ut sunt coniunctiones* (5,11-17)⁵³.

Και ο σκινδαφός χαρακτηρίζεται, όπως στον Αμμώνιο το βλίτυρι⁵⁴, ἄσημος και ἐγγράμματος φωνή: *habet namque aliud quiddam speciei loco differens a nomine quod est verbum, habet quoque quasdam locutiones quae nihil ulla ratione significant, ut sunt articulatae voces, quarum per se significatio*

του ίδιου επιθέτου από τον Συριανό (Νεοπλατωνικός, 5ος αι. μ.Χ., Αθηναϊκή σχολή), *Εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά*, CAG VI 84,15-16: ἵνα ἡ μηδαμῆ μηδαμῶς ἡ ὡς ὁ π ο λ υ θ ρ ὺ λ λ η τ ο ς σκινδαφός. Είναι σαφές ότι για τον Συριανό ο σκινδαφός είναι ένα μη ὄν.

47. Πρβ. και *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν*, VIII 697,1-6 K.

48. 21,33-22,5: *nec si voces sint, mox intellectus esse necesse est. plures enim voces invenies quae nihil omnino significant. nec intellectui quoque subiecta res semper est. sunt enim intellectus sine re ulla subiecta, ut quos centauros vel chimaeras poetae fixerunt.*

49. 3,20-21: ἡ μη ὄντα ἐστίν, ὡς ὁ τραγέλαφος και ὁ σκινδαφός και τὸ βλίτυρι και ὅσα τοιαῦτα.

50. Ηλίας, *Προλεγ.*, 3,7-8: ἐπειδὴ πολλὰ μὲν ὀνομάζονται, οὐχ ὑφεστήκασι δέ, οἷον τραγέλαφος, σκινδαφός και τὰ τοιαῦτα· Δαυίδ, *Προλεγ.*, 1,16-17: τῶν γὰρ πραγμάτων τὰ μὲν ἀνύπαρκτά ἐστιν, ὡς τραγέλαφος, σκινδαφός, βλίτυρι και τὰ λοιπά· Στέφανος, *Εἰς τὸ Περὶ ἔρμ.*, 38,31-33: δῆλον δὲ ὅτι και τὸ μη ὄν διττόν· τὸ μηδὲ ὄλως ὄν, ὅπερ οὔτε γέγονεν οὔτε ἐστιν οὔτε ἔσται, οἷον σκινδαφός και τὰ τοιαῦτα· βλ. επίσης Γρηγόριο Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίου* (Κεφ. 7.3), 14,7-10 και III 5, 176,5-9 Jaeger, καθώς και Γρηγόριο Ναζιανζηνό, *Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον*, PG 35, 1205A

51. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Κοτζία-Παντελή, ὁ.π., 149 κ.ε., και πιο κάτω σημ. 56.

52. Βλ., π.χ., Δέξιππο 32,20-24· Συμπλίκιο 64,20-25.

53. Πρβ. και 54,5-11: *sunt quoque quaedam voces litteris syllabisque compositae, quae nullam habeant significationem, ut est blytyri. ergo quoniam videbantur esse quaedam voces quae significatione carerent, nomen quod vox est et alicuius designationis semper causa profertur non aliter definiendum erat, nisi illud a non significantibus vocibus segregaret.*

54. *Εἰς τὸ Περὶ ἔρμ.*, 31,14· για την ισοδυναμία των ὀρων ἐγγράμματος και ἑναρθρος βλ. 31,4-5.

non potest inveniri ut scindapsos (53,26-29). Σε συνδυασμό με μια άλλη «λέξη», την hereceddy⁵⁵, ο σκινδαφός χρησιμοποιείται κατά την ερμηνεία του αριστοτελικού όρου κατά συνθήκην και της φράσης *ὅταν γένηται σύμβολον* (*Περὶ ἔρμ.* 2 16a 19.28): *nomen vero quamquam subiaceat elementis, prius tamen quam ad aliquam subiectae rei significationem ponatur per se nihil designat, ut cum dicimus scindapsos vel hereceddy. haec per se nihil quidem significant, sed si ad subiectae alicuius rei significationem ponantur, ut dicatur vel homo scindapsos vel lapis hereceddy, tunc hoc quod per se nihil significat positione et secundum ponentis quoddam placitum designabit* (59,19-27).

Ὅπως ἤδη αναφέρθηκε, ο Αμμώνιος και ο Ολυμπιόδωρος προσθέτουν στα τυπικά παραδείγματα *ἀσήμων φωνῶν* τη λέξη *κνάξ*⁵⁶. Ο Αχ δηλώνει ότι δεν θα ασχοληθεί με τη λέξη αυτή, επειδή κρίνει ότι το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας δεν επιτρέπει μια περαιτέρω εξέταση⁵⁷. Πράγματι, η περίπτωση της λέξης αυτής παρουσιάζει σαφώς περισσότερες δυσκολίες από τα βλίτυρι-σκινδαφός, κυρίως επειδή εμφανίζεται ως *ἄσημος φωνή* μόνο στους δύο υπομνηματιστές που αναφέραμε, σε αντίθεση με το πλήθος των μαρτυριών για τις δύο άλλες· ωστόσο, πιστεύω ότι η προσπάθεια να αποτιμηθεί το υπάρχον υλικό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

Μιλώντας για την *συμβολικὴν ἔρμηνείαν* ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς⁵⁸ διηγείται μια ιστορία που την ξέρει από τον Απολλόδωρο τον Κερκυραίο⁵⁹ και την οποία, όπως λέει, ανέφερε και ο Καλλίμαχος⁶⁰ στους *Ἰάμβους* του. Ο μάντης Βράγχος⁶¹ σε μια τελετή κάθαρσης των Μιλησίων, που είχαν χτυπηθεί από λοιμό, ράντιζε το πλήθος με κλαδιά δάφνης και έψαλλε τον ύμνο «*μέλπετε, ὦ παῖδες, ἐκάεργον καὶ ἐκαέργαν*». Ο κόσμος του απαντούσε φάλλοντας⁶²:

55. Κατασκευασμένη από τον ίδιο τον Boethius; Στη λατινική γραμματεία η κατηγορία των *ἀσήμων φωνῶν* δεν συγκεκριμένοποιείται με τ υ π ι κ ἄ παραδείγματα, ανάλογα με τα βλίτυρι-σκινδαφός. Εκτός από τις ἀσημες λέξεις hereceddy και garalus του Boethius πρβ. και τη «λέξη» *tittibilicium* (Plautus, *Casina* 347): για τη λέξη αυτή ο γραμματικός Sextus Pompeius Festus (κατά την επιτομή του Paulus 504,1-3 Lindsay) δίνει το ερμηνευμα *tittibilicium nullius significationis est, ut apud Graecos βλίτυρι et σκινδαφός*.

56. Κατά τη γνώμη μου, δεν είναι τυχαίο ότι η λέξη αυτή απουσιάζει από το υπόμνημα από φωνῆς *Ἀμμωνίου* στα *Ἀναλ. πρότ.*, ενώ είναι παρούσα τόσο στο υπόμνημα στην *Εἰσ.* όσο και στο υπόμνημα στο *Περὶ ἔρμ.*: βλ. τη σημ. 51.

57. Ὁ.π., 195, σημ. 232.

58. *Στρωμ.* 5.8.48 (II 359,1 x.e. Stählin).

59. Για τον Απολλόδωρο βλ. F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie* [Στοιχεῖα 7], Leipzig-Berlin 1922, 69.

60. Απ. 75 Schneider πρβ. Καλλίμ. *Ἰαμβ.* 4, απ. 194,28 x.e. Pfeiffer.

61. Βλ. *RE* III 1 (1897) 813-814 και H.W. Parke, *Oracles of Apollo in Asia Minor*, London 1985, 3 x.e.

62. Ο λόγος για τον οποίο παραθέτω τους δύο στίχους των Μιλησίων σε συνεχή γραφή είναι ότι ορισμένες από τις λέξεις χωρίζονται διαφορετικά τόσο στις αρχαίες πηγές όσο και από τους σύγχρονους φιλόλογους: π.χ., *κνάξ, ζβίχ* (Hσύχιος, x 86 και ζ 85 Latte) - *κναξβί* (στο χφ. των

ΒΕΔΥΖΑΨΧΘΩΜΠΛΗΚΤΡΟΝΣΦΙΓΞ
ΚΝΑΞΖΒΙΧΘΥΠΤΗΣΦΛΕΓΜΟΔΡΩΨ

Αμέσως ύστερα από την παράθεση των στίχων αυτών ο Κλήμης σπεύδει να ετυμολογήσει τη «λέξη» κναξβί(χ) στην αρχή του δεύτερου στίχου: κναξβί(χ) δὲ κατὰ παραγωγήν ἢ νόσος παρά τὸ κναίειν καὶ διαφθείρειν⁶³. Ο τραγικός Θέσπις, ωστόσο, έχει να προτείνει, πάντα κατά τον Κλήμεντα, μια διαφορετική ερμηνεία (ἄλλο τι σημαίνεσθαί φησιν) με τους στίχους του⁶⁴:

ἴδε σοι σπένδω κναξβίχ {τὸ} λευκὸν
ἀπὸ θηλαμόνων θλίψας κνακῶν·
ἴδε σοι θύπτην τυρὸν μίξας
ἐρυθρῶ μελιτῶ, κατὰ τῶν σῶν, Πᾶν
δίκερος, τίθεμαι βωμῶν ἀγίων.
ἴδε σοὶ Βρομίου {αἴθροπα} φλεγμὸν λείβω⁶⁵.

Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή το κναξβί(χ) σημαίνει την πρώτη⁶⁶ γαλακτώδη τροφή⁶⁷. Αλλά και για τον (χ) θύπτην ο Κλήμης και ο «Θέσπις» έχουν διαφορετική άποψη: ο πρώτος παράγει τη λέξη από το θύψαι⁶⁸ (=τῶ κεραυνῶ φλέξει), ενώ κατά τον δεύτερο πρόκειται για πεπηγὸς γάλα, δηλαδή τυρί⁶⁹.

Ο καθένας από τους δύο στίχους που έψαλλαν οι Μιλήσιοι περιέχει ολόκληρο το ελληνικό αλφάβητο. Κατά τον Dornseiff, το αλφάβητο έχει μια συγκεκριμένη αποτροπαϊκή λειτουργία στις μαγικές φόρμουλες· αντίθετα, ο Lobeck⁷⁰ πιστεύει ότι πρόκειται απλώς για μια όψιμη μαθητική άσκηση⁷¹ χωρίς καμιά

Στρωμ.), θύπτης (Hσύχιος θ 920) – χθύπτης (στο χφ. των Στρωμ.)· βλ. το κριτικό υπόμνημα του Stählin.

63. διαφέρειν cod.: corr. Sylburg

64. Το κείμενο παρατίθεται από την έκδοση του Stählin.

65. Απ. 4 Snell (= 4 Nauck)· φυσικά δεν πρόκειται για γνήσιο απόσπασμα, πράγμα που ισχύει για όλα τα αποσπάσματα του Θέσπιδος (βλ. Nauck, TGF², 832)· για το συγκεκριμένο απόσπασμα ο Nauck υποστηρίζει: «fr. 4 non dubito quin alteri post Christum saeculo debeatur».

66. πρώτητην cod.: corr. Heinsius

67. Πρβ. Hσύχ., ό.π., κνάξ = γάλα λευκόν και ζβίχ = λευκόν.

68. θρύψαι cod.: corr. Sylburg

69. Πρβ. Hσύχ., ό.π., θύπτης = ό τυρός.

70. Dornseiff, ό.π., 70· Lobeck, Aglaophamus II, Königsberg 1829 [ανατ. Darmstadt 1968], 1331.

71. Στον καθένα από τους στίχους αυτούς το κάθε γράμμα του αλφαβήτου υπάρχει μία μόνο φορά· πρβ. και την ανάλογη περίπτωση μεταγενέστερων φράσεων που περιέχουν επίσης ολόκληρο το αλφάβητο, αλλά με επαναλήψεις γραμμάτων: ἄβροχίτων δ' ό φύλαξ θηροζυγοκαμψιμέτωπος, [ζευχθείς πτεροῖς ἐκλαγξε βομβῶδη φόφον], ἄβρός δ' ἐν προχοαῖς Κύκλωψ φθογγάζετο μύρμηξ (Παλ. άνθολ. IX, 538-539)· πρβ. επίσης: sic fugiens, dux, zelotypus, quam klarus haberis, και the quick brown fox jumps over the lazy dog.

αξία, πράγμα που ενισχύεται ίσως από κάποιες διατυπώσεις του Κλήμεντος⁷², αλλά και από ένα σχολικό κείμενο του 1ου αι. μ.Χ. το οποίο περιέχει τους δύο αυτούς στίχους⁷³. Όπως και να έχει το πράγμα, εκείνο που έχει σημασία για τους σκοπούς της δικής μας έρευνας διατυπώνεται εύστοχα από τον Dornseiff:⁷⁴ «das Wichtige, was wir der Klemensstelle entnehmen, ist, daß geraume Zeit vor Klemens jemand überzeugt war, es sei magisch bedeutsam, daß die Zeilen einer Zauberformel das Alphabet vollständig enthielten».

Ένα από τα βασικά στοιχεία της εκπαίδευσης των παιδιών, λέει ο Κλήμης, επικαλούμενος τον γραμματικό Δίδυμο⁷⁵, είναι η (συμβολική) ερμηνεία των τεσσάρων στοιχείων. Ξεκινώντας από αυτή τη θέση έχει την ευκαιρία να μιλήσει για τα σύμβολα των στοιχείων αυτών και τη διαφορετική χρήση τους. Όπως διαπιστώνει κανείς, τα σύμβολα τα οποία αναλύει υπάρχουν όλα στους δύο στίχους των Μιλησίων: έτσι, το βέδν, μια φρυγική λέξη, για τον Ορφέα⁷⁶ και τον θύτην Δίωνα συμβολίζει το νερό, ενώ για τον κωμικό Φιλύλλιο (4ος αι. π.Χ.)⁷⁷, αλλά και για τους ιερείς των Μακεδόνων (σύμφωνα με τον Νεάνθη τον Κυζικηνό⁷⁸), τον αέρα. Η λέξη ζάψ συμβολίζει για κάποιους —άμαθεῖς κατά τον Κλήμεντα— τη φωτιά (με ετυμολογική συσχέτιση με τη λέξη ζέσις), ενώ για τον Ευφορίωνα (τέλος 3ου αι. π.Χ.)⁷⁹, τον Διονύσιο τον Ίαμβο⁸⁰, τον κωμικό Κρατίνο τον νεότερο⁸¹ και τον Σιμμία⁸² τη θάλασσα. Το πλῆκτρον είναι για άλλους ο πόλος, για άλλους ο αέρας, ενώ για τον Στωϊκό Κλεάνθη ο ήλιος⁸³.

Ένα «άποσπασμάτιον» από ένα χειρόγραφο της Οξφόρδης, το οποίο δημο-

72. Στρωμ. 5.8.46 (II 357,10 Stählin): ἡ στοιχειωτικὴ τῶν παιδῶν διδασκαλία, και 49 (II 360,3 Stählin) ὑπογραμμὸς παιδικός.

73. Βλ. C. Wessely, *Studien zur Palaeographie und Papyruskunde*, II, Leipzig 1902, σ. xliii-xlv· πρβ. και J. W. B. Barns, *The Oxyrhynchus Papyri*, XXXI, London 1966, αρ. 2604.

74. Ό.π., 70.

75. Απ. 9 Schmidt. O M. Schmidt, *Didymi Chalcenteri Grammatici Alexandrini Fragmenta quae supersunt omnia*, Lipsiae 1854 [ανατ. Amsterdam 1964], 379 κ.ε., προβληματίζεται αν το συγκεκριμένο απόσπασμα ανήκει στα Συμποσιακά του Διδύμου του Χαλκέντερου (δ δεύτερο μισό του 1ου αι. π.Χ.), τείνει όμως να το αποδώσει σε έναν ομώνυμό του Πυθαγόρειο φιλόσοφο και γραμματικό, σύγχρονο του Νέρωνα (για τον Δίδυμο αυτόν βλ. RE V 1, 1903, 473-474). Αντίθετα, κατά τον Cohn (RE, ό.π., 469-470), είναι βέβαιο ότι ο Δίδυμος του Κλήμεντος είναι ο Χαλκέντερος.

76. Απ. 219 Kern.

77. Απ. 20, I 787 Kock

78. Τέλη 3ου αι. π.Χ.; Για το πρόβλημα της ταυτότητας και της χρονολόγησης του Νεάνθη βλ. RE XVI 2 (1935) 2108-2110 (Laqueur) και Jacoby FGtH II 144 κ.ε.

79. Απ. 3, 29 Powell

80. Απ. 389 Lloyd-Jones/Parsons. Ο Διονύσιος έζησε το δεύτερο μισό του 3ου αι. π.Χ. και ήταν δάσκαλος του Αριστοφάνη του Βυζάντιου· βλ. RE V 1 (1903) 915.

81. Απ. 13, III 239 Kock

82. Απ. 11, 113 Powell. Ρόδιος γραμματικός και ποιητής, που έζησε γύρω στο 300 π.Χ.· βλ. RE III A 1 (1927) 155-158.

83. SVF I 502

σίευσε ο Bentley⁸⁴, περιέχει επίσης ερμηνείες συμβολικών λέξεων. Στο χειρόγραφο το κείμενο αποδίδεται στον Πορφύριο⁸⁵ και έχει τον τίτλο *Περὶ τοῦ κναξβί χθύπτῆς φλεγμῶ δρόφ ἔρμηνεῖα*:

Ἐν Δελφοῖς εἰς τὸν ναὸν ἐπιγέγραπται τράγος ἰχθύϊ ἐπὶ δελφίνος ἐπικείμενος. κνάξ μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ τράγος κατὰ ἀποκοπὴν τῶν στοιχείων τοῦ κως⁸⁶ καὶ πάλιν ἀφαίρεισιν⁸⁷ τοῦ ξ. κνάκων γὰρ καλεῖται, ὡς καὶ Θεόκριτος ἐν βουκόλοις λέγει⁸⁸. οἶον τράγος καὶ ἰχθύς, ὁ μὲν φλεγόμενος, ὁ δὲ δρόφ ὄψων. λέγει δὲ ὅτι ὁ τράγος φλεγόμενός ἐστι πάντοτε ὑπὸ λαγνείας, ὅτι ἐάν τις τὰς ῥίνας αὐτοῦ ἀποσφαλίσῃ⁸⁹, διὰ τῶν κεράτων⁹⁰ ἀναπνεῖ. ἔχει δὲ καὶ ἑτέραν ἔρμηνεῖαν οὕτως· τὸ κναξβί γάλα ἐστίν, τὸ δὲ χθύπτῆς τυρός, δρόφ δὲ ἄνθρωπος· δρώπες γὰρ οἱ ἄνθρωποι λέγονται. καὶ ἕτερα δὲ πλείστα τοιαῦτα διὰ τῶν κδ στοιχείων ἀπαρτίζοντα ἴδιον σκοπὸν εὔρομεν, οἶον· βέδου, ζάψ, χθῶ, πλῆκτρον, σφίγξ· ὁ ἐστὶν οὕτως· βέδου ἐστὶν ἡ ὑγρά οὐσία, ζάψ ἡ πυρώδης οὐσία, χθῶ ἡ γῆ, πλῆκτρον δὲ ὁ ἀήρ, σφίγξ ἡ τούτων φιλία διὰ τὸ συνεσφίγχθαι. Κλώδιος δὲ ὁ Νεαπολίτης οὕτως ἡρμήνευσε τὸ προκείμενον· ἀήρ, θάλασσα, γῆ, ἥλιος. καὶ ἕτεροὶ τινες φιλόσοφοί τε καὶ ποιηταὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἡρμήνευσαν.

Παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζει το κείμενο λόγω της κακής του παράδοσης, στην ἔρμηνεῖαν του Πορφυρίου παρατηρούμε:

(1) Τον τύπο κνάξ (ὅπως στον Αμμώνιο, στον Ολυμπιόδωρο και στον Ησύχιο) με τη σημασία «τράγος» και μια απόπειρα παραγωγής του από τον τύπο κνάκων, ο οποίος απαντά στο τρίτο ειδύλλιο του Θεοκρίτου⁹¹. Ὅπως και στην περίπτωση των Μιλησίων⁹², η σύνδεση με τον Απόλλωνα και την Ἄρτεμη είναι προφανής· εκτός από την άμεση αναφορά στους Δελφούς, διάφορες διατυπώσεις παραπέμπουν σε λατρευτικά επίθετα και σύμβολα της λατρείας των δύο θεών: ἐπὶ δελφίνος (Δελφίνιος Ἄπόλλων, Δελφινία Ἄρτεμις), ὁ δὲ δρόφ ὄψων (Ἄπόλλων ὄψοφάγος), κνάξ (ο τράγος ανήκει στα σύμβολα της λατρείας του Απόλλωνα και της Ἄρτεμης)⁹³.

(2) Μια δεύτερη σημασία για το κναξβί (ή κνάξ ζβί;), τη σημασία «γάλα»,

84. *Epistola ad Joannem Millium*, στο: Alexander Dyce, *The Works of Richard Bentley*, D.D., London 1836, II 303-304.

85. Την πατρότητα του κειμένου δεν την αμφισβητεί ο Bentley (βλ. όμως LSJ⁹ στο λ. ἀπασφαλίζω: «Ps.-Porphyrg»), στηριγμένος στην αναφορά στον Κλώδιο τον Νεαπολίτη, ο οποίος μνημονεύεται μόνο από τον Πορφύριο στο *Περὶ ἀποχῆς ἐμφύχων*, I 87,9-11 Nauck.

86. *Lege κων*, Bentley.

87. *Ἰμο πρόσθεσιν*, Bentley.

88. *κνάκων γὰρ καλεῖται, ὡς ὁ Θεόκριτος ἐν Βουκολικοῖς λέγει*, Bentley.

89. *ἀπασφαλίση*, Bentley.

90. *οὐάτων vel ὠτων* Bentley, με παραπομπή στον Varro (*De re rustica* 2.3), στον Plinius και στον Αιλιανό.

91. 3,5: *τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσει μή τι κορύψη*.

92. Πρβ. το στίχο του Βράγχου *μέλπετε, ὦ παῖδες, ἐκάεργον καὶ ἐκαίεργον*.

93. Βλ. τα επίθετα της Ἄρτεμης *κναγία, κνακαλησία, κνακεῆτις*, και W. H. Roscher, *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, I 1, Leipzig 1884-1886, 565-566 και S. Wide, *Lakonische Kulte*, Leipzig 1893 [ανατ. Darmstadt 1973] 109, 120.

όπως στο απόσπασμα του «Θέσπιδος»⁹⁴.

(3) Την αναφορά στο αλφάβητο που εμπεριέχεται στους στίχους αυτούς.

(4) Την παράθεση και του πρώτου στίχου των Μιλησίων, με τη δική του (;) ερμηνεία αλλά και την ερμηνεία του Κλωδίου του Νεαπολίτη.

(5) Τη μη εξάρτηση του Πορφύριου από τον Κλήμεντα⁹⁵.

Κατά τον Lobeck⁹⁶, παρότι ο Κλήμης δίνει κάποιες σημασίες των λέξεων αυτών, από τη στιγμή που προτάσσει τη φράση *ἐπέφαλλε δὲ ὡς εἶπειν ὁ λαὸς εἶναι σαφές* ότι τις κατατάσσει στην κατηγορία των *κρούματων*, όπως τα *τήνελλα*, *θρεττανελό*, *βλίτυρι*, *taratantara*⁹⁷. Παρόλο που το συμπέρασμά του αυτό ο Lobeck δεν το τεκμηριώνει με κανέναν τρόπο (είναι αδύνατο ο ίδιος ο Κλήμης να θεωρεί απλώς «κρούματα» τις λέξεις των οποίων τη σημασία με τόση φροντίδα επιχειρεί να παρουσιάσει —παραθέτοντας μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις και τα σχετικά χωρία των συγγραφέων στους οποίους αποδίδει τις διάφορες ερμηνείες— και, πάντως, η παρουσία και μόνο της λέξης *ἐπέφαλλε* δεν αρκεί για να στηρίξει το συμπέρασμα του Lobeck), για μας ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι συνδέει (1) τη λέξη *κνάξ* με τη λέξη *βλίτυρι* και (2) αυτές με τις λέξεις *τήνελλα* και *θρεττανελό*. Μια ανάλογη σύνδεση μεταξύ της λέξης *βλίτυρι* και του αριστοφανικού *φλαττόθρατ* κάνει και ο Αχ⁹⁸ αξιοποιώντας ένα σχόλιο του Τζέτζη στους *Βατράχους* (στ. 1296, IV 3, 1064, 11 κ.ε., Koster): *τοῦτο* (δηλ. το *φλαττόθρατ*) *δὲ καθ' ἡμᾶς μίμημα κρούματος κιθάρας ἐστίν, ὡς*

94. Επίσης *χθύπτης=τυρός* (πρβ. το *θύπτην τυρόν* του «Θέσπιδος»): αντίθετα, *δρώψ=ἄνθρωπος* (ενώ για τον Κλήμεντα: *δρώψ δὲ ὁ λόγος ὁ δραστήριος ὁ ἐκ κατηχήσεως τῆς πρώτης εἰς αὔξησιν ἀνδρός, εἰς μέτρον ἡλικίας, ἐκφλέγων καὶ ἐκφωτίζων τὸν ἄνθρωπον*).

95. Από τον πίνακα που ακολουθεί φαίνονται καθαρά οι διαφορετικές ερμηνείες που προκρίνουν ο Κλήμης και ο Πορφύριος:

	Κλήμης	Πορφύριος	Κλώδιος
<i>βέδν</i>	<i>ὔδωρ</i> : Φρύγες (Δίδυμος γραμματικός), Ορφεύς, Δίων <i>ἀήρ</i> : Φιλύλλιος· Μακεδόνες ιερείς (Νεάνθης Κυζικηνός)	<i>ἡ ὑγρά οὐσία</i>	<i>ἀήρ</i>
<i>ζάψ</i>	(< ζέσις) <i>πῦρ</i> : οἱ μὲν <i>θάλασσα</i> : Ευφορίων, Διονύσιος, Κρατίνος, Σιμμίας [+Κλήμης]	<i>ἡ πυρώδης οὐσία</i>	<i>θάλασσα</i>
<i>πλῆκτρον</i>	<i>πόλος</i> : οἱ μὲν <i>ἀήρ</i> : οἱ δὲ <i>ἥλιος</i> : Κλεάνθης [+Κλήμης]	<i>ἀήρ</i>	<i>ἥλιος</i>
<i>σπίγξ</i>	<i>ἡ τῶν ὄλων σύνδεσις καὶ ἡ τοῦ κόσμου περιφορά</i> : <i>Ἄρατος</i> (Φαινόμε. 22-24) <i>αἰθήρ</i> : Εμπεδοκλής (απ. 38 D-K) [+Κλήμης]	<i>φιλία</i> < <i>συνεσπίγχθαι</i> (Εμπεδοκλής);	—

96. Ό.π., 1331.

97. Για την τελευταία αυτή λέξη, που αναπαριστά τον ήχο της σάλπιγγας, βλ. Ennius, *Ann.*, 452 Vahlen: *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*.

98. Ό.π., 198.

καί τὸ βλίτυρι καὶ θρεττανελὸ καὶ ἕτερα. Καὶ τὸ θρεττανελὸ εἶναι γιὰ τοὺς σχολιαστὲς τοῦ Ἀριστοφάνη ποιὸν μέλος καὶ κρουμάτιον (ἢ γὰρ κιθάρα κρουομένη τοιοῦτον μέλος ποιεῖ), ἓνα ἀπήχημα τῆς λύρας, τὸ ὁποῖο οὐ συνάπτεται τῇ συντάξει (Πλουτὸς 290, 557 Dübner). Τῇ «λέξει» μάλιστα τὴν ἀνάγουν στὸν διθυραμβοποιὸ Φιλόξενο (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)⁹⁹, ποὺ ἐγράφε γιὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Κύκλωπα πρὸς τὴ Γαλάτεια καὶ ποὺ στὸ ἔργο τοῦ αὐτὸ ἐμφάνιζε τὸν Πολύφημο κρούοντα τὴν κιθάραν καὶ ἀναφωνοῦντα τὸ θρεττανελῶ (I 37 Rutherford). Μία ἀνάλογη, καὶ ἀποκαλυπτικότερη, ἐξήγηση δίνεται ἀπὸ τὸν Σχολιαστὴ τοῦ Πινδάρου (Ὀλυμπ. 9,1) γιὰ τὸ περίφημο τήνελλα τοῦ Ἀρχιλόχου (απ. 324 West): Ἐπιφθέγματος ἀπορήσας κιθαρωδοῦ διὰ τινος λέξεως μιμήσασθαι τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸν ἦχον τῆς κιθάρας ἐπεχείρησε· συντάξας οὖν τὸ κομμάτιον τήνελλα, οὕτω καὶ τὰ ἔξης ἀνεβάλλετο, καὶ αὐτὸς μὲν τὸν ἦχον τῆς κιθάρας ὑποκρινόμενος ἔλεγεν ἐν μέσῳ τῷ χορῷ τὸ τήνελλα, ὁ δὲ χορὸς τὰ ἐπίλοιπα¹⁰⁰. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου προσθέτει καὶ μιὰ γενικευτικὴ πληροφορία τοῦ Ἐρατοσθένη¹⁰¹: Περὶ δὲ τοῦ τήνελλα Ἐρατοσθένης φησὶν ὅτι, ὅτε ὁ αὐλητὴς ἢ κιθαριστὴς μὴ παρῆν, ὁ ἔφαρχος αὐτὸ μεταλαβὼν ἔλεγεν ἔξω τοῦ μέλους, ὁ δὲ τῶν κωμαστῶν χορὸς ἐπέβαλλε τὸ Καλλίνικε.

Ἀντίθετα πρὸς τὸν Lobeck, ποὺ πιστεύει ὅτι τὸ δίστιχο τῶν Μιλησίων ἐ vocabilibus asemis joculariter compositum est ad exemplum carminum magicarum¹⁰², ὁ W. H. Roscher¹⁰³ δὲν θεωρεῖ ἀπίθανη τὴν πληροφορία τοῦ Πορφύριου ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀναγεγραμμένο στὸν ναὸ τῶν Δελφῶν¹⁰⁴ καὶ υποστηρίζει ὅτι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ὄψιμα δελφικὰ γράμματα, κατ' ἀναλογία πρὸς τὰ ὄψιμα ἐφέσια γράμματα γιὰ τὰ ὁποῖα μιλάει ὁ Ἡσύχιος¹⁰⁵.

99. Απ. 6 Page.

100. 266 Drachmann· πρβ. καὶ σχολ. στους Ὀρνίθες 1764 (IV 3, 1163, Koster): τὸ τήνελλα μίμησις ἐστὶ φωνῆς κρούματος αὐλοῦ ποιᾶς, στους Ἀχαρνῆς 1231 (I 1B, 149 Wilson): μίμημα ἐπιφθέγματος αὐλοῦ τὸ τήνελλα, καὶ *Etym. magn.* 757,32: τοῦ ἐπαυλήματος μίμησις καὶ τοῦ κρούματος.

101. Περὶ ἀρχ. κωμ., απ. 34 Bernhardt.

102. Γιὰ μιὰ ἀνάλογη θέση βλ. Bentley, ὁ.π., 302, καὶ O. Schneider, *Callimachea*, Lipsiae 1873, II 232: aenigmatica vel potius puerilia et ridicula sine sensu verba. Τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη θέση ἀπέναντι στὴ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος παίρνουν ὁ D. Detschew, «Βέδν als makedonischer Gott», *Glotta* 16 (1928) 280-285, ὁ O. Hoffmann, *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen 1906 [ανατ. Hildesheim - New York 1974], 98 καὶ ὁ W. Tomaschek, *Die alten Thraker, Eine ethnologische Untersuchung* II 1 [Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien 130, 1894, ανατ. Osnabrück 1975], 135-πρβ. καὶ P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen 1896 [ανατ. 1970], 239, σμ. 1.

103. «Weiteres über die Bedeutung des E zu Delphoi und die übrigen γράμματα Δελφικά», *Philologus* 60 (1901) 93 καὶ σμ. 22.

104. Ἄν καὶ ὁ Πορφύριος ἀναφέρεται μάλλον μόνο στὸν δεῦτερο στίχο.

105. Στὸ λ. ἐφέσια γράμματα (ε 101 Latte). ἦν μὲν πάλαι στ', ὕστερον δὲ προσέθεσάν τινες ἀπατεῶνες καὶ ἄλλα.

Μεταξύ *έφεσίων*¹⁰⁶ και *δελφικῶν γραμμάτων* ο Roscher¹⁰⁷ διαπιστώνει βασικές ομοιότητες, από τον κοινό τρόπο δήλωσής τους (*γράμματα*) ως την παρατακτική και ασύνδετη εκφορά τους, αλλά και τον ρόλο που έπαιζαν, αντίστοιχα, στη λατρεία της Άρτεμης και του Απόλλωνα¹⁰⁸. Κατά τη γνώμη του¹⁰⁹, τα *έφεσια γράμματα* αποτέλεσαν πρότυπο των *δελφικῶν*.

Με αφορμή τις μαρτυρίες για τη σημασία των λέξεων *βλίτυρι* και *σκινδαφός* που έδωσε ο Ιόβας αναφερθήκαμε πιο πάνω στις σχετικές πληροφορίες του Ησυχίου και του *Etym. magn.*, καθώς και στους Παροιμιογράφους. Ας δούμε τώρα και τα άλλα στοιχεία των λημμάτων αυτών:¹¹⁰

βλίτυρι και *σκινδαφός*: ταῦτα παραπληρώματα λόγων, εἰσὶ δὲ καὶ παροιμιώδη. Ἰόβας δέ... (Παροιμιογρ.).

βλίτυρι καὶ *κινδαφός* λέγεται ἀναπλήρωμα ἄλογον. γέγονε δ' ἤδη παροιμιῶδες, ὡς καταριθμεῖσθαι ἐν καταλόγῳ φαρμάκων¹¹¹. Ἰόβας δέ... (*Etym. magn.*).

βλήτυρι: οὕτω λέγουσι καὶ *σκινδαφόν*. εἰσὶ δὲ παραπλήρωμα λόγων μὴ ἔχοντα λόγον (Σουῖδα).

Στα λήμματα αυτά επισημαίνουμε:

- (1) την παροιμιακή χρήση του συνδυασμού *βλίτυρι-σκινδαφός*
- (2) τη λειτουργία του ως μαγικής φόρμουλας, πράγμα που συνδέει τις λέξεις *βλίτυρι-σκινδαφός* με τη λέξη *κνάξ* των στίχων των Μιλησίων
- (3) το χαρακτηρισμό των λέξεων αυτών ως *παραπληρωμάτων/ἀναπληρωμάτων*¹¹².

106. Για τα *έφεσια γράμματα* (*ἄσκι[ον]*, *κατάσκι[ον]*, *λίξ*, *τετράξ*, *δαμναμενεύς*, *αἴσια* [-ον, Ησυχ. ὁ.π.]) βλ. Κλήμ. Αλεξ., *Στρωμ.* 5.6.42 (II 356,1 κ.ε. Stählin) και Ησύχ., ὁ.π., καθώς και το άρθρο του Kuhnert στη *RE* V (1905) 2771-2773.

107. Ο.π., 88-90.

108. Ας προσθέσουμε εδώ ότι μια ακόμη ομοιότητα προκύπτει από τον κοινό τρόπο με τον οποίο ο Κλήμης (και, προφανώς, οι πηγές του) αντιμετωπίζει τα *έφεσια γράμματα* και τα *βέδου*, *ζάψ* κτλ. και στην περίπτωση των *έφεσίων* προτείνει μια συμβολική ερμηνεία: *Ἄνδροκύδης γοῦν Πυθαγορικὸς τὰ Ἐφέσια καλούμενα γράμματα, ἐν πολλοῖς δὴ πολυθρύλλητα ὄντα, συμβόλων ἔχει φησὶ τάξιν, σημαίνειν δὲ ἄσκιον* κτλ. Ενδιαφέρουσα είναι και η διαπίστωση του S. Eitrem, «Die vier Elemente in der Mysterienweihe», *Symbolae Osloenses* 5 (1927) 43-44, ότι και οι δύο κατηγορίες *γραμμάτων* εμπεριέχουν αναφορές στα τέσσερα στοιχεία.

109. «Beiträge zur Deutung des delphischen E», *Hermes* 36 (1901) 487.

110. Για τις σχετικές παραπομπές βλ. τη σημ. 19.

111. TGL, στο λ. *βλίτυρι*: h. e. in magicis vocibus numerari. Πρβ. και Lobeck, ὁ.π., 1332: in numero vocum magicarum fuisse, quibus morbi pellere crederentur.

112. Για τον όρο *παραπλήρωμα* βλ. Διονύσιο Αλικαρνασσία (*Ἴσοχρ.* 3, 58 Usener-Radermacher: ὥστε ἀνάγκη παραπληρώμασι λέξεων οὐδὲν ὠφελουσῶν χρῆσθαι καὶ ἀπομηκύνειν πέρα τοῦ χρησίου τὸν λόγον, και Δημοσθ. 39, 212 : μηδέ γε παραπληρώμασι τῶν ὀνομάτων οὐκ ἀναγκαίως ὡς πρὸς τὴν ὑποκειμένην διάνοιαν χρωμένας). Τα *παραπληρώματα* των λέξεων είναι συμπληρώματα, «παραγεμίσματα» των περιόδων ενός ρητορικού λόγου, εντελώς περιττά για την εξυπηρέτηση του νοήματος, τα οποία όμως συντελούν π.χ. στην *εύρυθμίαν* του λόγου (βλ. επίσης. Ανών., *Περὶ*

(4) το χαρακτηρισμό τους ως *άλόγων/μη έχόντων λόγον*, ως λέξεων δηλαδή για τις οποίες δεν μπορεί κανείς να δώσει έναν ορισμό¹¹³. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι οι λεξικογράφοι δεν δίνουν σημασίες για το ζευγάρι βλίτυρι-σκινδαφός, αλλά περιορίζονται στην παράθεση της ερμηνείας του Ιόβα¹¹⁴. Αυτό όμως ισχύει μόνο για τον συνδυασμό των δύο λέξεων· αντίθετα, για την καθεμιά από αυτές έχουν να προσφέρουν περισσότερες από μία σημασίες:

σκινδαφός: ὄργανον ὄνομα καὶ κύριον· τίθεται καὶ κατ' οὐδενός, ὡς τὸ τραγέλαφος (Etym. magn. 219,48-50).

κινδαφός: εἶδος ὄργανου. λέγει δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ὅτι ἔθνος ἐστὶν Ἰνδικῶν οἶον κινδαφῶ. ἔοικεν οὖν ἀπὸ τοῦ ἔθνους ὠνομάσθαι. (Etym. magn. 514,34-36).

σκινδαφός: (1) ὄργανον μουσικόν. περὶ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως...¹¹⁵ (2) ἀφάνα (Σοῦδα σ 609-610).

κινδαφός: ὄρνις τις (Σοῦδα κ 1631).

κινδαφός: ὄρνεα καὶ ὄργανα κιθαριστήρια καὶ Ἰνδοί (Ἡσύχιος κ 30).

βλίτυρον: ἐστὶ φυτὸν ἢ φάρμακον, ἢ χορδῆς μίμημα (Etym. magn. 201, 43-44)¹¹⁶.

τρόπων, 721,5 κ.ε. Walz [Rhet. gr. 8]): *παραπλήρωμα δέ ἐστι λέξις ἐκ περισσοῦ κειμένη κόσμου χάριν ἢ μέτρου ὡς τὸ «Πάνδαρος, ᾧ καὶ τόσον Ἄπολλων αὐτὸς ἔδωκε». καὶ γὰρ ἐνταῦθα ἀργῶς κεῖται ὃ τε καὶ σύνδεσμος καὶ ἡ αὐτὸς ἀντωνυμία εἰς παραπλήρωσιν κόσμου χάριν*. Τον ἴδιο σκοπό υπηρετοῦν και οι λεγόμενοι *παραπληρωματικοὶ σύνδεσμοὶ τῶν γραμματικῶν*: βλ. π.χ. Τρύφωνας στον Απολλώνιο Δύσκολο, *Περὶ συνδέσεων*, 247,22 κ.ε. Schneider (Gramm. graec. 2.1), ο οποίος θεωρεῖ ότι οι σύνδεσμοι αυτοὶ συμπληρώνουν τὸ κενὸν τῆς ἐρμηνείας και παρομοιάζει τη λειτουργία τους με τη λειτουργία του χόρτου που τοποθετεῖται ανάμεσα στους αμφορείς για να μη σπάζουν: *ὄν γὰρ τρόπον εἰς τὰς συνθέσεις τῶν ἀμφορέων εὐχρηστεῖ ἢ τῶν στοιβῶν παρένθεσις ὑπὲρ τοῦ μὴ καταθραύεσθαι τοὺς ἀμφορείς, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὑπὲρ τοῦ τὰ τῆς φράσεως μὴ τραχύνεσθαι ἢ δε ἢ σύνταξις τῶν μορίων παραλαμβάνεται* (βλ. και Διονύσιο Θράακα, *Τέχνη γραμμ.*, 96 κ.ε. Uhlig [Gramm. graec. 1.1]).

113. Στην απόδοση αυτή, και ὄχι στη συνήθη «δίχως νόημα» ἢ «δίχως σημασία» (βλ., π.χ., Lobeck, ὅ.π. 1331, *ἄλογον id est ἄσημον*), οδηγήθηκα ἀπὸ τη διατύπωση του Συμπλικίου (27,30-32: βλ. πιο πάνω, σ. 14): *τὸ γὰρ τὸν χαρακτηρὰ μόνον [εν. ὀνόματος] ἔχον οὐδὲ λόγον ἔχει τινὰ τίς γὰρ ἂν εἴη ὁ λόγος τοῦ βλίτυρι μὴδὲν σημαίνοντος;*

114. Μία ἐρμηνεία με την οποία το *Etym. magn.* φαίνεται να διαφωνεῖ: βλ. 201,5: *οὐκ εὖ*. Ξεκινώντας ἀπὸ τη διαπίστωση ὅτι η διατύπωση *οὐκ εὖ «grammatici est alterius grammatici sententiam improbantis»*, ο M. Schmidt, ὅ.π. (σημ. 75), 302-305, εικάζει ὅτι στο χωρίο του Αθηναίου: *Δίδυμος ὁ γραμματικὸς ἐν ταῖς πρὸς Ἴωνα ἀντεξηγήσεσιν, ἑταίρε Αἰμιλιανέ, μάγαδιν ἀκούει αὐλὸν τὸν κιθαριστήριον (XIV 634e) το πρὸς Ἴωνα* θα πρέπει να διορθωθεῖ σε *πρὸς Ἰώβαν* και υποστηρίζει ὅτι εἶναι πιθανὸ ὁ Δίδυμος να ἔγραψε ἕνα ἔργο στο οποίο ασκούσε πολεμικὴ στην *Θεατρικὴν ἱστορίαν* του Ιόβα. Την υποθέσή του αὐτὴ πιστεύει ὅτι την ενισχύει το λήμμα του *Etym. magn.* που συζητούμε. Αν η ὑπόθεση του Schmidt ισχύει (βλ. ὅμως Cohn, ὅ.π., 454), τότε η διαφωνία του Διδύμου με τις ἐρμηνείες που ἔδωσε ο Ιόβας για τα βλίτυρι-σκινδαφός ἴσως να αποτελεί ἔνδειξη ὅτι οι λέξεις αὐτές λειτουργοῦσαν για τους γραμματικούς, ἤδη τον 1ο αἰ. π.Χ., ως παραδείγματα *ἀσήμων φωνῶν*.

115. Βλ. πιο πάνω, σ. 9.

116. Ας προστεθεῖ ἐδῶ μία ἀκόμη σημασία τῆς λέξης βλίτυρι ἀπὸ τον Ψευδο-Ἡρωδιανό, *Ἐπιπερισμοί*, 6 Boissonade: *τὰ ἀπὸ τῆς βλι συλλαβῆς ἀρχόμενα διὰ του ι γράφεται: οἶον ... βλίτυρι*

Αν για το βλίτυρι το ερμηνεύμα του *Etym. magn.* «φυτόν» δεν διαφωτίζεται από κανένα στοιχείο (πρόκειται άραγε για αποτέλεσμα συσχετισμού με τη λ. βλίτον = λαχάνου είδος [ΗΣύχιος] ή βλίτος = είδος βοτάνης [Σούδα]);, στην περίπτωση του σκινδαφού η πληροφορία της Σούδας είναι πιο συγκεκριμένη: ο σκινδαφός είναι το φυτό άφάνα. Ωστόσο κατά τον Κλείταρχο¹¹⁷, σύμφωνα με τον Σχολιαστή του Απολλωνίου του Ρόδιου (194,1-4 Wendel), πρόκειται για ένα φυτό που καλλιεργείται στην Ινδία και μοιάζει με κισσό: καὶ Κλείταρχος ἐν ταῖς περὶ Ἀλέξανδρον ἱστορίαις, προσιστορῶν ὅτι καὶ Νύσα ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ κισσῶ προσόμοιον φυτὸν φυτεύεται ἐκεῖ, ὃ προσαγορεύεται σκινδαφός¹¹⁸.

Ἐχουμε, λοιπόν, ἐδῶ μια μαρτυρία ἀπὸ το τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἡ ὁποία συνδέει το φυτό σκινδαφός με τὴν Ἰνδία, ὅπως ακριβῶς ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος συνδέει με τὴν Ἰνδία τὸ ομώνυμο μουσικὸ ὄργανο¹¹⁹. Ἀς θυμηθοῦμε, ἐπίσης, ὅτι τόσο για τὸν Ἡσύχιον ὅσο και για τὸ *Etym. magn.* οἱ κινδαφοὶ εἶναι ἓνα ἰνδικὸ ἔθνος· ἡ πληροφορία τοῦ *Etym. magn.* ὁμῶς ἔχει ἓνα πρόσθετο ἐνδιαφέρον, ἐπειδὴ δίνει και τὸ ὄνομα ἐκείνου στὸν ὁποῖο οφείλεται ἡ συγκεκριμένη ἐρμηνεία: πρόκειται για τὸν Διονύσιον. Τὸ στοιχείο αὐτό, που καθεαυτὸ δεν φωτίζει καθόλου τὰ πράγματα, θα μπορούσε ἴσως να συνδυαστεῖ με τὸ σχόλιο στὸν Απολλώνιον τὸν Ρόδιο στὸ ὁποῖο ἐγίνε ἀναφορὰ λίγο πιο πάνω, και συγκεκριμένα με τὴν ἀμέσως προηγούμενη φράση ἀπὸ ἐκείνη που παρατέθηκε: ὅτι δὲ

ζῶν.

117. Ἱστορικός τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.· βλ. σχετικὰ *RE XI 1* (1921) 622-654 (Jacoby) και F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, Leipzig 1891 [ανατ. Hildesheim 1965], I 573 και II 676 κ.ε.

118. Στὴν προσπάθειά τοῦ να ταυτίσει τὸ φυτό σκινδαφός, ὁ R. M. Dawkins, «The Semantics of Greek Plants», *JHS* 56 (1936) 9-10, συνδυάζει τὸ χωρίο αὐτό με τὸ ἐρμηνεύμα ἀφάνα τῆς Σούδας και —ἀξιοποιώντας τὴ νεοελληνικὴ χρῆση τῆς λέξης αὐτῆς για πέντε διαφορετικὰ φυτὰ, που τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους εἶναι ὅτι εἶναι ἀγκαθωτὰ και φουντωτὰ— υποθέτει ὅτι στὴ θέση τῆς λ. κισσός πρέπει να ὑπῆρχε ἡ λ. ἰξός (προσφεύγοντας και πάλι στα νέα ελληνικά και στὴ σύμπτωση προφορᾶς τῶν λέξεων αὐτῶν σε ὀρισμένες διαλέκτους σε [ksos]). Εἶναι προφανές ὅτι τὸ «διονυσιακὸ» περιεχόμενο τοῦ χωρίου τοῦ Σχολιαστῆ τοῦ Απολλωνίου ἀκυρώνει τὴν ὑπόθεση τοῦ Dawkins.

119. Ἑλληνικὸ ἐτύμου θεωρεῖ τὴ λ. σκινδαφός ὁ M. Stephanides, «Zu σκινδαφός» *PhW* 50 (1930) 1438-1440, και τὴ συνδέει —ὀδηγημένος κατὰ πάσα πιθανότητα ἀπὸ ἓνα χωρίο τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη, Ἐπιτομὴ λογικῆ, *PG* 142, 745A: τοιαύτην ἄσημον ἔφασάν τινες ὅσον τὸ βλίτυρι καὶ τὸ σκίνδαλος (ἔτσι στὸ λεξικὸ τοῦ Du Cange· σκινδαφός στὸ κείμενο τῆς *PG*)— με τὴ λ. κίνδαλος/σκίνδαλος και τὰ συγγενικά τῆς: ὁ σκινδαφός εἶναι ἓνα ὄργανο με πρόκες ἢ με χορδοτόνα που μοιάζουν με ἀγκάθια. Με τὸν τρόπο αὐτὸν δικαιολογεῖ και τὸ ἐρμηνεύμα ἀφάνα· ἡ ἀφάνα τῆς νέας ελληνικῆς εἶναι ἓνα ἀκανθώδες φυτὸ που ταυτίζεται με τὴν ἀρχαία ελληνικὴ στοιβήν τοῦ Θεοφράστου· ὁ σκινδαφός, μάλιστα, συνδέεται με τὴν στοιβήν και με ἓναν ἄλλο τρόπο: και αὐτὴ ἡ λέξη χρησιμοποιεῖται μεταφορικὰ με τὴ σημασία παραπλήρωμα λόγων (βλ. *LSJ*⁹ στὸ λ. στοιβή). Ωστόσο, παρά τὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ σύμπτωση, δεν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται για λέξη ξένης προέλευσης (βλ. τὴ σημ. 26· ἐπίσης H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1967, στὸ λ.: «unklares Fremdwort» και P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1968, στὸ λ.: «un mot d' emprunt oriental»). Ἄλλωστε ὁ Stephanides φαίνεται να ἀγνοεῖ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, δεδομένου ὅτι ὑποστηρίζει ὅτι ὁ σκινδαφός εἶναι, μεταξύ ἄλλων, «ein a l t g r i e c h i s c h e s Seiteninstrument mit dornartigen Anhängen».

ἐπολέμησεν Ἰνδοὺς ὁ Διόνυσος Διονύσιός φησι ... καὶ Κλείταρχος. Για την ταυτότητα του Διονυσίου αυτού έχουν διατυπωθεί δύο υποθέσεις¹²⁰. Ο Μ. Schneider¹²¹ υποστηρίζει ότι πρόκειται για τον συγγραφέα των *Βασσαρικῶν*, ενός έπους που περιγράφει την εκστρατεία του Διονύσου στην Ινδία¹²², ενώ ο Ε. Schwartz¹²³ ταυτίζει τον Διονύσιο του σχολίου με τον Διονύσιο για τον οποίο ο Plinius¹²⁴ αναφέρει ότι είχε σταλεί στην Ινδία από τον Πτολεμαίο τον Φιλάδελφο (285-246 π.Χ.).

Αν ισχύει η δεύτερη υπόθεση και αν ο Διονύσιος αυτός είναι εκείνος στον οποίο το *Etym. magn.* ανάγει την ερμηνεία σκινδαφός = ἔθνος Ἰνδικόν, τότε έχουμε μία ακόμη σημασία της λέξης σκινδαφός πολύ πριν αυτή χρησιμοποιηθεί ως ἄσημος φωνή.

Αν προσπαθήσουμε από τα επιμέρους συμπεράσματα, στα οποία οδήγησε κατά την πορεία της έρευνας, να διατυπώσουμε μια απάντηση στο ερώτημα πώς πολύσημες λέξεις κατέληξαν να είναι τυπικά παραδείγματα ἀσήμων φωνῶν, θα διαπιστώσουμε ότι λίγα πράγματα μπορούν να υποστηριχθούν με βεβαιότητα. Δεν πρέπει, όμως, να συμμεριστούμε την απαισιοδοξία του Αχ¹²⁵, τουλάχιστον πριν προχωρήσουμε σε ορισμένες υποθέσεις βάσει των επιμέρους συμπερασμάτων:

Διατηρώντας όλες τις (αυτονόητες) επιφυλάξεις που σχετίζονται με τα παιχνίδια που μπορεί να παίζει η παράδοση των χειμένων, επισημαίνουμε ότι, ενώ ο σκινδαφός εμφανίζεται με συγκεκριμένες σημασίες πολύ πριν εμφανιστεί ως ἄσημος φωνή, για το βλίτυρι ισχύει το ακριβώς αντίθετο: άλλωστε δεν πρέπει να είναι τυχαίο το ότι σε ορισμένους συγγραφείς, για τους οποίους υπάρχουν βέβαιες ενδείξεις ότι στηρίζονται σε παλαιότερες πηγές, το βλίτυρι είναι το μοναδικό παράδειγμα ἀσήμου φωνῆς. Από την άλλη, το ερμηνευμα κροῦμα, χορδῆς μίμημα μπορεί να υποδηλώνει ότι η κατηγορία των ἀσήμων φωνῶν περιλάμβανε αρχικά ηχομιμητικές λέξεις που αναπαριστούσαν τον ήχο μουσικών οργάνων: το ότι, σύμφωνα με τα κριτήρια που ίσχυαν από τους Στωικούς και εξής, αυτές ήταν λέξεις είναι προφανές, αφού ήταν ἔναρθρες και ἑγγράμματες: ήταν όμως και ἄσημες, δεδομένου ότι μια σημαντική λέξη έπρεπε να δηλώνει το νόημα κάποιου «πράγματος»¹²⁶.

120. Βλ. Wendel, *Scholia in Apollonium Rhodium vetera*, Berolini²1958, 193-194.

121. *De Dionysii Periegetae arte metrica et grammatica capita selecta* (διδ. διατρ.), Lipsiae 1882, 4, σημ. 8.

122. Αποσπάσματα στον Στέφανο Βυζάντιο και σε έναν πάπυρο του 3ου/4ου αι. μ.Χ.: βλ. *RE* V 1 (1903) 924-925.

123. *De Dionysio Scytobrachione* (διδ. διατρ.), Bonn 1880, 49, σημ. 1.

124. *Nat. hist.* 6.58.

125. Ό.π., 198: «Ignoramus!», 199: «Der Weg von σκινδαφός in diesen Kontext verliert sich jedoch für uns im Dunklen».

126. Ας σημειωθεί εδώ ότι κρούματα ήταν και τα τερετίσματα (βλ. π.χ. Ησύχ. τ 518 Schmidt: τερετίσματα· τὰ τῆς κιθάρας κρούματα): ενδιαφέρον παρουσιάζει το απόσπασμα 94 Wehrli του

Ο σκινδαφός, μια ξένη λέξη που εισάγεται στην ελληνική γλώσσα ύστερα από την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου στην Ινδία, εμφανίζεται με πολλές και διαφορετικές σημασίες. Πολύσημη είναι και η λέξη κνάξ και, παρόλο που δεν είναι ξένης προέλευσης, είναι ένας διαλεκτικός —και, κυρίως, όχι συνήθης— τύπος. Επιπλέον εμφανίζεται ανάμεσα σε «βάρβαρες» λέξεις μιας μαγικής φόρμουλας.

Ας δούμε αναλυτικότερα τα δύο αυτά κοινά σημεία των λέξεων σκινδαφός και κνάξ: Είναι γνωστό από την όψιμη ελληνική γραμματεία ότι τα βάρβαρα όνόματα διαθέτουν μια ιδιαίτερη δύναμη στις προσευχές¹²⁷. είναι επίσης γνωστό ότι το βάρβαρον και το ἄσημον είναι δύο έννοιες που εμφανίζονται κατά κανόνα μαζί¹²⁸. Από την άλλη μεριά, αν κοιτάξουμε προσεκτικότερα το χωρίο του Γαληνού από το *Περὶ προγνώσεως σφυγμῶν* (IX 369,15-370,2 K., πιο πάνω σ. 11), διαπιστώνουμε ότι γι' αυτόν τα χαρακτηριστικά της λέξης σκινδαφός είναι το άσαφές και το ἄγνωστον. Ἄλλωστε το επίθετο άσαφής συνοδεύει σε πολλές περιπτώσεις στα κείμενα του Γαληνού το επίθετο ἄσημος¹²⁹. Ἄγνωστα θεωρεί και ο Ιάμβλιχος τα ἄσημα όνόματα¹³⁰.

Μιλώντας πιο πάνω για την «απορία» του Νικοστράτου σχετικά με την έννοια κοινόν όνομα του αριστοτελικού ορισμού των ὁμωνύμων, είχαμε διαπιστώσει ότι γι' αυτόν το μὴ σημαίνει τι ήταν στην ουσία ισοδύναμο με το μηδὲν σημαίνει¹³¹. Ας προσθέσουμε εδώ τη θέση με την οποία κλείνει η επιχειρηματολογία του Νικοστράτου (27,12-15): ἡ μὲν γὰρ φωνὴ τὴν αὐτὴν πᾶσιν ἐμποιεῖ διάθεσιν τοῖς ἀκούουσιν, τὸ δὲ ὁμώνυμον ἄλλην ἄλλοις ἔννοιαν παρέχεται, εἴπερ ἄρα τι σημαίνει, εἰ δὲ μὴ ἄλλην ἄλλοις, ἀσήμαντον μένει καὶ οὐκέτι ἐστὶν ὄνομα. Αν επιχειρήσουμε να δώσουμε παραδείγματα για τις δύο αυτές κα-

Αριστοξένου: καὶ τὸν Ἀριστόξεν[ον], ὁ[ν ἐπ]ονομάζουσιν τὸν μουσ[ικ]όν, (καλεῖν μουσικούς), καὶ [τούς] μουσικούς καὶ ἄ σ ἡ μ α ν τ α μὲν ἀ[ν]αδιδόναι, καθάπερ τὰ δι[ὰ] τῶν ὀργάνων καὶ τὰ τερ[ετίζόμε]να.

127. Βλ. π.χ. Κλήμ., *Στρωμ.* 1.21.143 (II 89,6-7 Stählin): ἐπεὶ καὶ τὰς εὐχὰς ὁμολογοῦσιν οἱ ἄνθρωποι δυνατωτέρως εἶναι τὰς βαρβάρῳ φωνῇ λεγομένας, καὶ Ιάμβλ., *Περὶ μυστηρίων*, 7. 4 (256,4 x.e. Parthey).

128. Βλ., π.χ., Λουκιαν., *Μένιπ.* 9 (IV 88 Harmon): παραμυγνὸς βαρβαρικά τινα καὶ ἄσημα όνόματα καὶ Ἄλεξ. 13 (IV 192 Harmon): Πορφύρ., *Ἐπιστ. πρὸς Ἀνεβώ* 2.10 (22,1 x.e. Sodano): τί δὲ καὶ τὰ ἄσημα βούλεται όνόματα καὶ τῶν ἀσήμων τὰ βάρβαρα. Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. A.-J. Festugière, *Corpus Hermeticum* II, Paris 1945, 232 σημ. 7· βλ. επίσης M. Hirschle, *Sprachphilosophie und Namenmagie im Neuplatonismus* [Beiträge zur klassischen Philologie 96], Meisenheim am Glan 1974, 44 x.e.

129. Βλ., π.χ., *Περὶ τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων*, XIV 588, 11-12 K: τίς γὰρ ἂν ὁμολογήσειεν ... πρὸς ἄσημον καὶ ἄσαφῃ λέξιν; πρβ. καὶ *Περὶ τῶν πεπονηθέντων τόπων*, VIII 93,6-7: εἰς τοσοῦτον ἄσαφείας ἦκει, ὡς μηδὲν δηλοῦν. Από την άλλη, η άσάφεια είναι για τον Γαληνό το κύριο χαρακτηριστικό της ὁμωνυμίας: βλ. *Περὶ ὁστῶν τοῖς εἰσαγομένοις*, II 739,7-8 K. καὶ *Περὶ τῶν συμπτωμ.* διαφ. VII 46,2 K.

130. *Περὶ μυστηρίων* 7. 4 (254,15-17 Parthey) τί γὰρ βούλεται τὰ ἄσημα όνόματα πυνθάνη: τὰ δὲ οὐκ ἔστιν ἄσημα, ὁ σὺ νενόμικας, ἀλλ' ἡμῖν μὲν ἄγνωστα κτλ.

131. Πρβ. καὶ το χωρίο του Σέξτου Εμπειρικού, πιο πάνω, σ. 12.

τηγορίες ομωνύμων (σωστότερα: πολυσήμων, δεδομένου ότι ομώνυμα είναι τα «πράγματα» που δηλώνονται με το ίδιο όνομα), για την πρώτη θα ταίριαζε, κατά τη γνώμη μου, το παράδειγμα κύων, ενώ για τη δεύτερη το παράδειγμα σκινδαφός, αφού στη μια περίπτωση έχουμε μια κοινότατη λέξη του καθημερινού λεξιλογίου και στην άλλη λέξη ξένη και σπάνια.

Όπως προκύπτει από την «απορία» αυτή του Νικοστράτου, αλλά και από την πρώτη απάντηση σ' αυτήν, καθώς και από το χωρίο του Γαληνού από το *Περί διαφορᾶς σφυγμῶν* (VIII 662,4-9 K., πιο πάνω σ. 11), ο απόηχος των συζητήσεων για την κατηγορία των *ἀσῆμων φωνῶν* φτάνει ως τον 2ο αι. μ.Χ., παρότι τα βλίτυρι-σκινδαφός έχουν ήδη καθιερωθεί ως τυπικά παραδείγματα και ως τεχνικαὶ λέξεις για μια συγκεκριμένη γνωστική περιοχή¹³².

Αν όμως το βλίτυρι ανήκει, όπως υποστήριξα, σε μια πρώτη κατηγορία *ἀσῆμων φωνῶν* και αν ο σκινδαφός κατέληξε από πολύσημη ξένη λέξη σε *ἀσημη*, μέσα από μια διαδικασία που είχε τις ρίζες της στις συζητήσεις για το κοινὸν ὄνομα των ὁμωνύμων, πώς εξηγείται η συνύπαρξή τους ως τυπικῶν παραδειγμάτων *ἀσῆμων φωνῶν*; Μία πρώτη υπόθεση είναι ότι το βλίτυρι είναι ένα *μίμημα χορδῆς*, ένα *κροῦμα σκινδαφού* (ας μην ξεχνούμε ότι ο σκινδαφός είναι ένα ὄργανον κρουόμενον¹³³). Δεν αποκλείεται, ακόμη, οι δύο αυτές λέξεις να είχαν συνδεθεί, πολύ πριν αξιοποιηθούν από τους λογικούς και τους γραμματικούς, σε κάποιο λογοτεχνικό κείμενο (σε κάποια κωμωδία; Ὑπέρ της υπόθεσης αυτής συνηγορεῖ η απόπειρα του Ιόβα να δώσει τις σημασίες των λέξεων αυτών στην *Θεατρικὴν ἱστορίαν* του· ἄλλωστε ο Κοσκ περιλαμβάνει το βλίτυρι καὶ σκινδαφός στα ἀδέσποτα κωμικά αποσπάσματα, απ. 735, II 538) ή σε κάποια μαγική φόρμουλα¹³⁴. Η τρίτη *ἀσημη* λέξη, η κνάξ —που όπως φαίνεται από τους συγγραφείς που την παραδίδουν (Κλήμης, Νεοπλατωνικοί υπομνηματιστές της Αλεξανδρινῆς σχολῆς, Ησύχιος) συνδέεται με τη λόγια αλεξανδρινή παράδοση— έχει με τον σκινδαφὸν ως κοινὸ σημεῖο το *ἀσαφές* και το *ἄγνωστον* και απηχεί, ενδεχομένως, παλαιότερες συζητήσεις για τη φύση και τον ορισμὸ των *ἀσῆμων φωνῶν*.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Π. ΚΟΤΖΙΑ-ΠΑΝΤΕΛΗ

132. Βλ. *Σχολ. εἰς Ἑρμογ.*, 1126,11 κ.ε. Walz (*Rhet. gr.* 7): ἔτι τεχνικὴ λέξις ἢ οἰκεία τέχνης τινός, ὅλον ... καὶ τὸ τραγέλαφος ἢ σκινδαφός ἢ βλίτυρον.

133. Πολυδεύκης, *Ὀνομαστικόν* 4. 58-59 (218,20-219,1 Bethe).

134. Πρβ. την πληροφορία του *Etym. magn.*, ὁ.π.: ὡς καταριθμείσθαι ἐν καταλόγῳ φαρμάκων.